

Patološki narcis in problem družbeno nujne socializacijske forme*

VESNA V. GODINA

Naj začnem z dvema citatoma: "Izhodišče in tematsko področje pričujoče razprave zarisuje v več pogledih izvrsten in v nekaterih teoretskih obratih, ki jih prinaša, kar presenetljiv prispevek Slavoja Žižka, ki ga je pod naslovom 'Patološki narcis' kot družbeno-nujna forma subjektivnosti objavil v 'Družboslovnih razpravah' št. 2 (ISU 1985)".¹ In še: "Treba je priznati, da je med številnimi kritikami, denunciacijami, apriornimi razvrednotenji itd., ki so doslej pri nas leteli na psihoanalitično teorijo Urbančičeva Razprava o 'patološkem narcizmu' in psihoanalizi (Družboslovne razprave 3, str. 99-125) prvi poskus resnega teoretskega dialoga, tj. poskus, ki je že po svoji zastavitvi onstran nadigravanj v slogu 'kdo bo koga': v njem sploh ne gre za 'soočanje argumentov', ki naj pokaže 'premoč' ene pozicije nad drugo, gre za stvar mišljenja, naj jo razumemo kot Heideggerjevo *die Sache des Denkens* ali kot Lacanovo *das Ding*."²

In s poslednjim mnenjem se gre vsekakor strinjati: v razpravljanih o patološkem narcizmu, kakor so potekala v Družboslovnih razpravah od omenjenega prispevka S. Žižka "Patološki narcis" kot družbeno nujna forma subjektivnosti preko Urbančičevega prispevka Razprava o "patološkem narcizmu" in psihoanalizi in Žižkove Totalitarne fantazme, gre res za način teoretskega dialoga, ki je pri nas relativno redek: namesto apriornega zavračanja in etiketiranja, ki pri nas v glavnem predstavlja osnovno sredstvo v družboslovnih "razpravljanih", srečamo namreč pri Urbančiču kot "odgovor" na Žižkov tekst razdelavo zgolj enega od problemov, ki jih Žižek načenna v svojem tekstu.

In verjetno je ravno zaradi takšnega pristopa razpravljanje o patološkem narcizmu, kot je pri nas potekalo doslej, izjemno teoretsko plodno. Teoretsko plodno ravno skozi razlike v stališčih, ki jih proizvedeta oba avtorja. Pozorno branje navedenih prispevkov namreč pokaže, da gre pri Žižkovem in Urbančičevem pristopu za celo vrsto razlik, ki pri vsakem od avtorjev razpravljanje o patološkem narcizmu vodi, če smemo tako reči,

* Tekst predstavlja predelani in prirejeni del gradiva, ki je nastalo v okviru raziskave Analiza socializacijskega procesa, ki poteka v Raziskovalnem inštitutu FSNP, financira pa ga RSS.

¹ I. Urbančič: Razprava o "patološkem narcizmu" in psihoanalizi. V: Družboslovne razprave, letnik II, 1985, št. 3, str. 99.

² S. Žižek: "Patološki narcis" kot družbeno nujna forma subjektivnosti. V: Družboslovne razprave, letnik II, 1985, št. 2, str. 173. Isti tekst je izšel še dvakrat, v delno predelanih variantah: prvič kot spremna beseda srbohrvaškemu prevodu Laschove Narčisističke kulture (Zagreb, Naprijed, 1986, str. 309-336) in drugič kot tretje poglavje Žižkovega dela Jezik, ideologija, Slovenci (Ljubljana, Delavska enotnost) 1987. Sami se bomo posluževali prve variante; le pri nekaterih razširitvah drugih dveh, na kar bo sproti opozorjeno.

v drugo smer, v teoretizacijo različnih problemov interakcije med posameznikom in družbo.

In nam se v zvezi s problemom družbeno nujne forme socializacije prav te razlike zdijo izjemno plodne. Zato jim bomo, vsaj najpomembnejšim, posvetili nekaj več pozornosti.

Žižek in Urbančič

Prva bistvena razlika zadeva že sam koncept *patološkega narcizma* oziroma *patološkega narcizma*. Če najprej izpostavimo tisto, kar je obema avtorjema v pojmovanju *patološkega narcizma* skupno: *patološki narcis* je posameznik, ki mu je "spodletela" razrešitev Ojdipovega kompleksa. Žižek pravi, da je "prav *nerazrešenost Ojdipa kot taka* temeljni problem *borderline in PN*",³ Urbančič pa trdi, da je pri poskusu "pokazati strukturno možnost *patološkega narcisa*"⁴ treba pokazati "strukturno možnost ponesečenja pozitivne razrešitve Ojdipovega kompleksa".⁵ Vendar pa se, kljub tej skupni točki, logika izpeljave *patološkega narcizma* oziroma *patološkega narcisa* pri obeh avtorjih bistveno loči. Žižek - enako kot Lasch - koncept *patološkega narcisa* razume kot družbeno nujno formo subjektivnosti v smislu tistega, kar se je v tradicionalnem družboslovnem žargonu najpogosteje navezovalo na koncept socialnega karakterja.⁶ Gre, poenostavljeno skicirano, za naslednji problem: Vsaka družba kot enega izmed nujnih pogojev lastne reprodukcije oblikuje tudi sebi lasten, tj. potreben psihološki stroj posameznika. Proučevanja teh strojev so pokazala, da gre za neke možne tipizacije, ki so povezane z načini reprodukcije samih družb.⁷ Koncept družbeno nujne forme subjektivnosti skuša izpostaviti natančno to vpetost posameznikove libidalne strukture v proces reprodukcije določene družbe. In v tem smislu Žižkova teza

³ S. Žižek: "Patološki Narcis" kot družbeno nujna forma subjektivnosti. Op. cit., str. 113.

⁴ I. Urbančič: Razprava o patološkem narcizmu in psihoanalizi. Op. cit., str. 117.

⁵ Ibid. In še: "Skrajna: ko razrešitev Ojdipa spodleti, ponesečenje te razrešitve je bistven moment geneze 'patološkega narcisa' kot geneze patološke hotenjske strukture in organizacije subjekta" (ibid., str. 114).

⁶ Pri čemer pa sploh ne želimo reči, da je pri konceptu socialnega karakterja in družbeno nujne forme subjektivnosti mogoče govoriti o terminološki zamenjavi. Čeprav oba koncepta skušata tematizirati isti problem - problem za določen tip družbe tipičnega stroja posameznika, so razlike bistvene. Prva skupina razlik zadeva že širino tistega, kar v vsakega od obeh konceptov sodi. Druga, še bistvenejša razlika pa zadeva domet obeh konceptov: največ, kar koncept socialnega karakterja lahko ponudi, je bolj ali manj zadel opis za določen družbo tipičnega stroja posameznika. Koncept družbeno nujne forme subjektivnosti pa je zmožen - vsaj v razdelavi, ki jo je ponudil Žižek - ta opis preseči in to v smislu izoblikovanja aparata, ki omogoča razumevanje *notranje dinamike*, logike, če se že hoče, tudi nujnosti funkcioniranja nekega določenega "socialnega karakterja" oziroma posameznika, ki nek določen socialni karakter "ima". Ta premik je bistven, kajti koncept družbeno nujne forme subjektivnosti se pokaže kot edini, s pomočjo katerega je sploh mogoče razložiti način, na katerega posameznik s svojo lastno psihično strukturo in njeno dinamiko vstopa v procese reprodukcije družbe. V tej točki koncept družbeno nujne forme subjektivnosti seveda daleč preseže, celo razvrstodi koncept socialnega karakterja. Za kakšno razliko gre, se je mogoče prepričati, če preberemo klasične študije analize socialnega karakterja (npr. Adomovo *Avtoritarna osebnost*, W.H. Whyta *Človek organizacije*, D. Riesmana *Osamljena množica*, E. Fromma *Beg od svobode in Zdrava družba*) na eni in Žižkovega "Patološkega Narcisa" na drugi strani. Ista razlika izstopi tudi, če Žižkovega Patološkega Narcisa primerjamo z Laschovo *Kulturo narcizma*. Lasch namreč - v najboljšem smislu te besede - nadaljuje tradicijo študij ameriškega socialnega karakterja, ki se od prejšnjih študij sicer bistveno razlikuje predvsem v Laschovem razumevanju in vključitvi psihoanalize; iz Laschove analize dobimo, k čemer se bomo še vračali, jasno izpostavljeno korelacijo *patološkega narcisa* s t.i. *postindustrijskimi* družbami, vendar pa sama logika funkcioniranja *patološkega narcisa* ostaja na opisni ravni; v tem smislu Žižek s svojim Patološkim Narcisom nadaljuje natančno tam, kjer se Lasch ustavi.

⁷ *Riesmanova* tipizacija na primer, ki jo s *self* in *other-directed* prevzema tudi Žižek, zaobsega tako *tri* tipe: tradicionalno usmerjeni tip posameznika, ki je značilen za t.i. *predindustrijske* družbe; vase usmerjeni (*self-directed*) tip, ki je značilen za družbe *liberalnega kapitalizma*, in k drugim usmerjeni (*other-directed*) tip, ki je značilen za *monopolni kapitalizem*. Primerjaj: D. Riesman: *Usamljena gomila* (Beograd, Nolit) 1965, posebej str. 69-95.

o patološkem Narcisu kot družbeno nujni formi subjektivnosti družb razvitega kapitalizma pomeni tezo o tem, da je patološki narcis takšen libidinalni ustroj posameznika, ki ga družbe korporativnega kapitalizma oziroma t.i. postindustrijske družbe "potrebujemo" za lastno funkcioniranje, lastno reprodukcijo. S tem Žižek v psihoanalitičnih konceptih ponovi osnovno ugotovitev in tudi izhodišče analize C. Lascha: Lasch namreč, kot bomo podrobneje videli še nekoliko kasneje, patološkega narcisa razume prav v tem smislu - gre za psihološki ustroj posameznikov, ki so potrebni sodobni ameriški družbi za njeno lastno funkcioniranje. In bistvena karakteristika tega ustroja je prav nerazrešen Ojdipov kompleks.

Urbančič pa dejstvo spodletelega Ojdipovega kompleksa razvija v drugo smer. Pri tem osrednje mesto njegove argumentacije zavzema t.i. "prehod v odraslost... prehod iz heteronomije v avtonomijo".⁸ Ta prehod ima po njegovem mnenju tri stopnje:⁹ prva je "razpad heteronomne hotenjske organizacije strukturnega sestava "subjekta";"¹⁰ "drugo stopnjo označuje možno pogumno soočenje "subjekta" z grozljivim breznom absolutne svobode lastnega hotenja";¹¹ "tretjo in končno stopnjo"¹² pa "prehod iz mladeništvu v odraslega samostojnega moža, iz heteronomije k avtonomiji sebe kot dejanskega subjekta".¹³ In patološki narcis se pojavi natančno v tej točki prehoda v odraslost: patološki narcis je namreč tisti posameznik, ki mu spodleti pri drugi zgoraj navedeni stopnji prehoda v odraslost - namesto, da bi se hrabro soočil z grozljivim breznom absolutne svobode lastnega hotenja, se tega brezna ustraši in se umakne - nazaj v stanje, ki je bilo zanj značilno pred razpadom heteronomne hotenjske organizacije strukturnega sestava "subjekta". Ali, kot piše Urbančič sam: "Če predpostavimo celotno situacijo v strukturnem smislu do prve stopnje prehoda v odraslost kot nespremenjeno, potem se tudi bodoči 'patološki narcis' znajde pred breznom hotenja, vendar tega strašnega pogleda Gorgone ne prenese, njegov strah pred to strašnostjo in grozo brezdanjosti hotenja, strah pred tem groznim 'hudim', 'zlim', 'mračnim' in strah pred naporom, ki ga terja, ga odvrne k umiku in to pomeni, da ponovi postopek otroka, ki se pred 'hudim' zmeraj spet zateče k 'Materi', torej v svoj domnevno varni in trdni domači svet vsakdanjosti, kjer se mu 'ne more pripetiti nič hudega'. In res se mu ne pripeti nič hudega, le da odrasti ne more, ostaja v vsem svojem hotenju heteronomni."¹⁴

Docela jasno je, da Urbančiču v zvezi s patološkim narcisom nikakor ne gre za tematizacijo nekega "socialnega karakterja", družbeno nujne forme subjektivnosti ipd. Tisto, za kar Urbančiču gre, je razdelava točke prehoda "subjekta" v subjekt, heteronomnega v avtonomnega posameznika; torej točke, ki jo Žižek, konkretno za libidinalno strukturo patološkega narcisa tematizira skozi borderline, histerizacijo patološkega narcisa, skozi famozno zastavitev histeričnega vprašanja Drugemu o smislu, o lastni Želji.

In ta razlika je ključna. Kajti pri Urbančiču se patološki narcis pojavlja kot modus spodletelega prehoda k avtonomnosti, ali rečeno drugače, kot eden od možnih izhodov iz

⁸ Kot to sam poimenuje v svojem že omenjenem prispevku na več mestih, npr. tudi na str. 117.

⁹ Tu gre za t.i. "trostopenjski prehod iz mladeništvu v odraslost" (ibid.).

¹⁰ Ibid., str. 116.

¹¹ Ibid.

¹² Ibid., str. 117.

¹³ Ibid.

¹⁴ Ibid.

situacije zloma "subjekta". Drugi modus je avtonomnost. Natančno v tem smislu je patološki narcis glede na to točko zloma "bodoči 'patološki narcis'"¹⁵ - ga še ni, vendar bo, če bo v "točki zloma" namesto soočanja z breznom absolutne svobode lastnega hotenja izbral umik. Pri Žižku pa je - glede na to točko zloma "subjekta" patološki narcis vselej že tu. Ni bodoči, temveč je natančno tisti ustroj libidinalne strukture, ki kot svojo lastno točko zloma proizvede borderline. Pri Žižku je torej izhodišče zloma, pri Urbančiču je eden od možnosti "razrešitve" te situacije.¹⁶

Tukaj pa je treba takoj omeniti tudi še neko drugo razliko - razliko v "stopnji splošnosti". Seveda Žižku patološki narcis ne predstavlja izhodišča zloma "subjekta" za vse čase in družbe; gre, nasprotno, da povsem konkreten zgodovinski tip posameznika, ki se v krizi odraščanja, če rečemo po Urbančičevo, zlomi. Urbančičev patološki narcis pa ima bolj "splošni statut": ker pomeni način "razrešitve" prehoda v odraslost, gre pri patološkem narcisu za enega izmed možnih izhodov tega prehoda za katerokoli zgodovinsko in družbeno konkretno libidinalno strukturo posameznika. Patološki narcis je vsak, ki namesto avtonomne izbere heteronomno drži. Patološki narcis je pri Urbančiču heteronomni posameznik po krizi odraščanja vseh časov in družb, kajti Urbančiču gre, da ponovimo še enkrat, za razdelavo preblema zloma "subjekta", ne pa za kakšno zgodovinsko konkretno libidinalno strukturo posameznika. Za takšno razumevanje govori vrsta dejstev. Urbančičeva opomba o Nietzschevem delu "Tako je govoril Zaratustra", že omenjeno pojmovanje "psihične strukture" odraščajočega subjekta kot heteronomne, pa ocena, "da velike dejanske empirične razlike med zahodnimi in vzhodnimi družbenimi sistemi ne vsebujejo bistvene različnosti patološkega narcisizma svojih družbenih individuuumov,"¹⁷ kar bi pomenilo, da niu prvi niti drugi sistemi posameznika v krizi odraščanja nič bolj ne spodbujajo za prehod v avtonomno držo, s čemer se je treba, gledajoč na zadevo z Urbančičevega zornega kota, seveda (dobesedno) strinjati.

Ta "različni status" patološkega narcisa pri Žižku in Urbančiču ima seveda celo vrsto "posledic". Najprej naj omenimo, da se na takšno različno pojmovanje patološkega narcisa nujno veže tudi *različna ocena o pomenu "družbenih dejavnikov"* za strukturiranje patološkega narcisizma. Urbančič s tem v zvezi Žižkovo navezavo patološkega narcisa na postindustrijske družbe in njene značilnosti nima za ustrezno;¹⁸ družbeno pogojenost patološkega narciza je treba razumeti drugače: "Omenjenemu "subjektovemu" umiku pred soočenjem z breznom hotenja in njegovo strašnostjo nazaj v okrilje "Mater" in "otročstva", umiku, ki ga izsili strah, gre seveda lahko zelo na roko

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Urbančič terminološko dosledno pojem patološkega narcisa veže na tip heteronomnega posameznika po krizi odraščanja. Ko govori o situaciji posameznika, ki je pred to krizo, govori zmeraj samo o heteronomnosti te strukture: "Psihična struktura odraščajočega 'subjekta' (mladeniča ali mladenke) je že neka hotenjska (libidinalna) organizacija in strukturacija... Kot osnovni značaj te pred-ojdipike hotenjske strukture, dinamike in organizacije odraščajočega 'subjekta' se nam je pokazala vseskozna heteronomija" (ibidem., str. 116; primerjaj tudi stran 115 idr.). Vendar ta posameznik še ni patološki narcis; patološki narcis je namreč že izkusil "prehod v odraslost", ki ga ta posameznik še ni. Jima je pa skupna njuna heteronomnost. Tukaj je razlika z Žižkom očitna: za Žižka je namreč patološki narcis "umeščen" ravno v fazo pred krizo odraščanja (v Urbančičevem smislu).

¹⁷ Ibid., str. 121-122. Glede naslonitve na Nietzschejevo delo Tako je govoril Zaratustra primerjaj opombo št. 1 v istem prispevku, str. 125.

¹⁸ Primerjaj npr. str. 104 in drugje. Na str. 104, ko Urbančič povzema Žižkovo (in Laschovo) naslonitev na družbene razmere v zvezi s problemom razrešitve Ojdipovega kompleksa, tudi eksplicitno pravi, da takšna razlaga "ne daje odgovora na naše vprašanje" (ibid.), ki je seveda vprašanje o prehodu "subjekta" v subjekt. Tudi ta ugotovitev v Urbančičevi zastavitvi povsem drži.

tudi določeno družbeno stanje v vsakdanjem svetu odraščajočega mladeniča. Različni družbeni sistemi lahko na zelo različne načine sodelujejo pri formiranju heteronomnega patološko narcisističnega "subjekta", so takorekoč aktualizatorji strukture možnosti patološkega narcisizma, vendar sama možnost patološkega narcisa ne leži v družbenih sistemih, ampak v celotnem hotenjskem strukturalnem sestavu odraščajočega "subjekta".¹⁹

Nadalje gre tudi za *razlike v zastavitvi vsebine in funkcije Ojdipovega kompleksa*. Če je po Žižku funkcija Ojdipovega kompleksa vzpostavitev simbolne identifikacije oziroma uvedba simbolnega Zakona, je po Urbančiču to prehod od heteronomnega k avtonomnemu posamezniku.²⁰ Ojdip je izenačen s prehodom v odraslost; faze, ki so pred prehodom v odraslost, so "pred-ojdipske".²¹ In skladno z že nakazanim pojmovanjem patološkega narcisa predoidipske faze ne karakterizira (nujno) odsotnost Zakona; možno je, da je v pred-ojdipskih fazah Zakon že integriran,²² kar pa pri Žižku ni mogoče. Ta zadeva pa ima še neko drugo, nič manj pomembno plat: Ojdipov kompleks oziroma njegova uspešna razrešitev je pri Urbančiču preseganje družbeno predpisane konformne držbe, pri Žižku pa ne; po Žižku je sama razrešitev Ojdipovega kompleksa v self- in other-directed tipu libidinalne ekonomije točno točka vpisa v to konformnost. Analiza Ideala Jaza self- in other-directed posameznika to jasno kaže: ravno klasični očetovski Ideal Jaza je pri self-directed posamezniku tisti, ki posameznika "sili", da se "vede" tako, kot je to z vidika funkcioniranja družb liberalnega kapitalizma potrebno; pri other-directed posamezniku pa to ključno funkcijo prevzame "vrstniški" Ideal-Jaza.²³

Takšno pojmovanje pa ima vsaj dve skupini posledic. Najprej to, da v določenih zgodovinskih in družbenih razmerah sama razrešitev Ojdipovega kompleksa v določeno smer (v določen tip Ideala-Jaza) pomeni pogoj oblikovanja družbeno nujne forme subjektivnosti, torej tudi družbeno nujne forme konformnosti. Pokaže se, da je "tradicionalni način" razrešitve Ojdipovega kompleksa (očetovski Ideal-Jaza) preseganje konformnosti družbeno nujne forme subjektivnosti le pri patološkem narcisu; self- in other-directed tip posameznika se Žižku, enako kot patološki narcis, kažeta le kot posebni zgodovini tip družbeno nujne forme subjektivnosti, in to *prav zaradi*

¹⁹ Ibid., str. 119-120.

²⁰ Ali kot pravi sam: "Zdaj pa je treba ob vodilu prikazanega 'trostopenjskega' prehoda iz mladeništvu v odraslost in polnoletnost, iz heteronomije v avtonomijo hotenja, pokazati strukturalno možnost nastanka 'patološkega narcisa'. To pomeni: pokazati je treba 'strukturalno možnost poneseženja pozitivne razrešitve ojdipovega kompleksa...' (Ibid., str. 117). In še: "S pozitivno razrešitvijo ojdipovskega kompleksa pa se ta heteronomna hotenjska strukturalna in dinamika takorekoč preustvari v avtonomno" (ibid., str. 115).

²¹ Ibid., str. 116, 115 idr. Glede pojmovanja Ojdipovega kompleksa kot prehoda v odraslost primerjaj predvsem str. 114 in 115.

²² Ko Urbančič opisuje "zlom" ob prehodu v odraslost, pravi: "Spričo tega brezdanjega brezna se ves svet njegovega otroštva in mladeništvu, z vsem, kar vsebuje, vključno veljavni Zakon Očeta itd. v prej opisanem smislu, pokaže kot to brezno groze priknavajoče zagrinjalo" (ibid., str. 116); in še: "Ta strah in groza nevarnosti in ogroženosti izhajajo subjektu iz prazakona svobode hotenja kot umeščenege v brezmejnem polju pred vsako razliko 'dobrega' in 'zlega', torej pred vseni tistimi normami in vrednotami in ideali in moralo, oziroma Zakonom-Očeta svojega vsakdanjega zgodovinskega sveta, v katerem je posameznik odraščal" (ibid.).

²³ Primerjaj: S. Žižek: "Patološki Narcis"..., op. cit., str. 120-121.

(določenega načina) razrešitve Ojdipovega kompleksa.²⁴ Sama uvedba Zakona je torej lahko najtesneje vezana s konformnostjo.²⁵

S tem pa ima tisto - in to je druga vrsta posledic - kar pri Urbančiču nastopa kot enovita kategorija heteronomnih pred-ojdipovskih posameznikov pri Žižku več "podvrst": self-directed, other-directed, patološki Narcis. Kar konkretno za patološkega narcisa pomeni: gre za določen "tip" heteronomnega pred-ojdipovskega (v Urbančičevem smislu) posameznika, katerega "pojavljanje" je docela neodvisno od posameznikovega "prehoda v odraslost" oziroma izhoda iz tega prehoda. Patološki narcis je preprosto družbi poznega kapitalizma lasten *tip heteronomnega posameznika*.

In tisto, kar v tej zvezi bistveno zadeva Urbančičev problem "prehoda v odraslost" je to, da imajo ti različni tipi heteronomnih posameznikov različne "šanse", da "pridejo" do prve fazi njegovega tristopenjskega modela odraščanja in da, v kolikor do te faze "pridejo", imajo spet različne "predispozicije" za prehod v tisto, kar Urbančič poimenuje avtonomnost.

Vsaka od navednih treh tipov libidinalnih ekonomij namreč v sebi vsebuje že tudi potencialno možnost zloma "subjekta". Vendar točka tega zloma po Žižku ni Ojdipov kompleks, temveč konkretno za patološkega narcisa zastavitev histeričnega vprašanja Velikemu Drugemu, torej borderline.²⁶

²⁴ Tu gre v primerjavi z Urbančičem za ključno razliko: Urbančiču namreč Ojdipov kompleks - skladno z njegovo umestitvijo v prehod od "subjekta" k subjektu, od heteronomije k avtonomiji - vedno že po definiciji predstavlja točko preseganja, emancipacije od prvotne heteronomne hotenjske strukture; pomeni, povedano drugače, že (vsaj potencialno) točko emancipacije posameznika od njegove dotedanje socializacije, pri Žižku pa je Ojdip z določenim načinom razrešitve ključna karakteristika te socializacije.

²⁵ In v tej točki se z Žižkom strinja tudi Urbančič; sam namreč ugotavlja, da je uvedba (očetovskega) Zakona le posebna vrsta heteronomije. "Takšna zgolj integracija Zakona-Očeta nikoli ne vzpostavi resnično avtonomnega subjekta, ampak ga pravi ravno v heteronomni avtonomiji" (v: Razprava..., op. cit., str. 115). To tezo Urbančič razvija tudi v zvezi s konservativnim moralizmom psihoanalize. (ibid., str. 105).

Da je to na prvi pogled docela protislovno strinjanje obeh avtorjev sploh mogoče razumeti, je nujno, da razumemo, da je pri obeh avtorjih odnos med uvedbo Zakona in Ojdipovim kompleksom razumljen, kot smo že omenili, različno: za Žižka je Ojdipov kompleks identičen z uvedbo Zakona, po Urbančiču pa ti dve zadevi nimata nič skupnega; uvedba Zakona ima status pred-ojdipovske entitete, nastopi pred Ojdipovim kompleksom in tudi nima nič skupnega z razrešitvijo le-tega - zveza med Zakonom in Ojdipovim kompleksom je pri Urbančiču razumljena kot "preizpraševanje" že obstoječega Zakona. Ali kot pravi sam: "Šele s tem, ko se subjekt brezpogojno umesti v to brezmejno polje prazakona svobode kot prazakona hotenja samega, se lahko vrne nazaj k Zakonu-Očeta, k morali svojega vsakdanjega sveta in vse to sprejme, takorekoč na novo ustvari, preustvari, iz novega doseženega jedra avtonomno re-organizira, spet postavi svoj nekdanji celotni svet, vključno s svojim 'notranjim' svetom. Tako se pomiri s svojimi očetvi, materami, vsemi realnimi drugimi, njihovimi odnosi in zakoni itd. Šele tako 'integrira' nekdanji Zakon-Očeta, ki je sedaj njegov zakon. Toda ne smemo prezreti bistvenega. Taka 'vmitev' nazaj k Zakonu-Očeta je mogoča, ne pa nujna. Subjekt je sedaj izvorno prost, avtonomen, torej v odprti 'možnosti' za neomejeno 'zlo' in 'hudo', v možnosti strašnega podiranja in uničevanja sveta svojih očetov, v možnosti uničevanja Zakona-Očeta. Možno je oboje in tudi dogaja se faktično oboje: preustvarjajoč svet svojih očetov in svojega odraščanja, mora subjekt na novo organizirati hotenjski strukturo dinamični sestavi in organizacijo samega sebe; in mora brezpogojno tudi v 'vnajem' svetu marsikaj uničiti, podreti in ustvariti na novo, reorganizirati. Šele to je prava vmitev k svojemu svetu, ker je avtonomno Zakono-nosna, iz jedra hotenja samega organizirajoča in strukturirajoča." (I. Urbančič: Razprava..., op. cit., str. 117). In še: "Preobrazba heteronomne hotenjske strukture in dinamike in organizacije subjekta v avtonomno se ne more dogoditi preprosto s subjektivim sprejetjem ali indoktrinacijo pravil, zakonov, norm, vrednot ali skratka morale vsakdanjega sveta, v katerem je subjekt preživljal otroštvo... Nasprotno: otrok se preobrazi v odraslega, bistveno polnoletnega subjekta lahko le skozi brezobzimo problematizacijo celotne 'vesbine in oblike' Zakona-Očeta sredine vsakdanjega sveta svojega otroštva" (ibid., str. 115).

²⁶ Žižek o borderline kot točki zloma patološkega narcisa pravi naslednje: "In razliko PN od borderline bi lahko opredelili prav na podlagi te dialektike odgovora in vprašanja: 'patološki Narcis' se tako rekoč 'brez vprašanja' prepušča krogotoku zmerom novih odgovorov, ob vsakem odgovoru se s pravicato 'etično' obsedenostjo loti izmišljanja funkcij, ki bi jim zadeva lahko služila, potreb, ki bi jih lahko zadovoljevala, itd., vse zato, da bi bil čimprej zamaskiran osnovni paradoks 'odgovora brez vprašanja, medtem ko pomeni borderline točko, na kateri se ta krogotok zlomi, na kateri se subjekt sooči z brezpomensko odgovora kot takega, na kateri ponujanje zmerom novih 'odgovorov brez vprašanj' ne sprejema več 'brez vprašanja', marveč zastavi znamenito histerično vprašanje, vprašanje Drugemu, od katerega pričakuje nek drug odgovor, odgovor na to, kaj pomenijo sami ti odgovori brez vprašanja..." (Patološki Narcis..., op. cit., str. 124); oziroma: "kolikor je 'patološki Narcis' prevladujoči libidinalni ustroj subjekta poznamočljanske 'pemisivne' družbe, pomeni borderline točko njegove histerizacije, točko, na kateri vznik histeričnega vprašanja, naslovljenega Drugemu, preraga krogotok njegove frenetične aktivnosti, točko, na kateri je subjekt soočen z - že orisano - oenovno paradoksnostjo oziroma protislovnostjo svojega PN" (ibid., str. 122).

Seveda problem borderline omenja tudi Urbančič; tudi Urbančič borderline veže na to, "da patološkemu narcisu vznikne vprašanje o smislu lastnega početja, na katerega ne ve odgovora";²⁷ na videz gre spet (kot pri zvezi Zakona s konformnostjo) za identično stališče z Žižkom. Vendar pa obstaja neka ključna razlika; borderline se Urbančiču namreč kaže kot vračanje patološkega narcisa v točko zloma, po njegovem torej v točko Ojdipovega kompleksa, v točko (možnega) prehoda v avtonomijo.²⁸ Prvi zlom "subjekta" je Ojdipov kompleks; če se ta "razreši" s prehodom v heteronomijo, se ta "točka" posamezniku v nekem smislu "vrača" - to je borderline. Pri Žižku pa je, če še enkrat ponovimo, že sama točka prvega zloma (seveda patološkega Narcisa) borderline.

Seveda se na vse opisano veže še cela vrsta drugih razlik v pojmovanju Ojdipovega kompleksa. Gre npr. tudi za razliko v razumevanju, kdaj - časovno - Ojdipov kompleks nastopi. Po Žižku (skladno s Freudom) je čas Ojdipovega kompleksa otroštvo, po Urbančiču mladost. Urbančič v zvezi z Ojdipovim kompleksom izrecno govori o "točki prehoda iz otroštva v odraslost"²⁹ oziroma o prehodu 'subjekta' iz svojega, v družbeno okolje vraščene otroštva in odvisnosti v polnoletnost odraslosti in samostojnosti³⁰. Urbančič v zvezi s problemom Ojdipovega kompleksa tudi eksplicitno "popravlja" Žižkovo konstatacijo, da gre za otroka, z ugotovitvijo, da strogo gledano, tu ne gre več za otroka.³¹

Seveda gre prav tako tudi za razlike v razumevanju "vsebine" (spodletelega) Ojdipovega kompleksa. V osnovi smo zadevo že omenjali: pri Urbančiču je spodletela razrešitev Ojdipovega kompleksa vezana na posameznikovo vrnitev/vztrajanje v heteronomni drži "subjekta", pri Žižku pa je vezana na spodletelo integracijo simbolnega Zakona oziroma spodletelo vzpostavitev simbolne identifikacije. Vendar pa se zdi, da v tej obliki razlika med stališčema ne izstopi dovolj jasno. Za jasnejšo razumevanje razlike je na tem mestu nujno uvesti Lacanove mateme I (A) in i (a) - torej mateme simbolne in imaginarne identifikacije. "Formula" uspele razrešitve Ojdipovega kompleksa je "podreditve" imaginarne identifikacije i (a) simbolni identifikaciji I (A); i (a) je posredovan z I (A). Spodletela razrešitev Ojdipovega kompleksa je identična spodleteli "podreditvi" i (a) s strani I (A). Vsaj pri Žižku je tako; spodletela integracija simbolnega Zakona oziroma spodletela simbolna identifikacija, ki je, kot smo že videli, po Žižku jedro spodletelega Ojdipovega kompleksa, se pri patološkega narcisu, upoštevajoč mateme simbolne in imaginarne identifikacije, kaže kot naslednja situacija: "Pri 'patološkem Narcisu' imamo torej namesto i (a), 'posredovanega' z I (A), opraviti z i (a), ki se neposredno opira na kruti, nori, 'iracionalni', 'analni' nad-jaz"³²; oziroma "pri 'patološkem' Narcisu umanjka ta moment Ideala-jaza, simbolne identifikacije: i (a), imago Jaza, sam zase, brez opore v I (A), opravlja funkcijo 'integracije' - to je tisto, s čimer imamo opraviti v tako imenovanem 'velikem Jazu', značilnem za PN".³³ Urbančičeva predpostavka, da Ojdipov kompleks ni vezan za uvedbo simbolnega

²⁷ I. Urbančič: Razprava..., op. cit., str. 105.

²⁸ Sam pravi: "Zato je borderline kot histerizacija 'patološkega narcisa' z onim znamenitim vprašanjem po 'smislu' lastnega početja kaže ob enem kot zmerajšnje vračanje začetne situacije soočenja z grozljivim breznom lastnega hotenja in s tem s svojo pristno možnostjo, avtonomijo" (ibid., str. 118).

²⁹ Ibid., str. 114, 115, idr.

³⁰ Ibid., str. 114.

³¹ Ibid., str. 117.

³² S. Žižek: "Patološki Narcis"..., op. cit., str. 119.

³³ Ibid., str. 118.

Zakona, da je le-ta, glede na njegovo zastavitve Ojdipa že tu, da imajo posamezniki v točki Ojdipa že integriran Zakon-Očeta (in da gre pri Ojdipu le za reorganizacijo, reintegracijo), pa seveda pomeni tudi, da z vidika njegovega pojmovanja Ojdipovega kompleksa sploh ne gre za problem odnosov med I (A) in i (a). Posameznik ima namreč, po njegovem pojmovanju, problem odnosa med I (A) in I (a) razrešen že pred nastopom Ojdipa; že v pred-ojdipovskih fazah se realizira posredovanost i (a) s strani I (A). In patološki narcis, kakor ga pojmuje on, ima po njegovi zastavitvi problema to posredovanost že vzpostavljeno. Tudi pri njem je torej i (a) že posredovan z I (A). Kar pomeni, da se tista razlika, ki se v zvezi s patološkim narcisom in razrešitvijo Ojdipa pri Žižku kaže kot ključna, pri Urbančiču kaže kot praktično brezpredmetna.

Seveda pa nakazane razlike zadenejo tudi razumevanje tega, kar bi pogojno lahko poimenovali s "statusom" Zakona pri obeh avtorjih. Ta razlika se po našem mnenju prav ključno pokaže ob Urbančičevi interpretaciji Žižkove zastavitve pomena Ojdipa za "osvoboditev želje", ki ga Urbančič naveže na lastno analizo odnosa med Zakonom in hotenjem in ki instanco Zakona kaže kot strukturi hotenja notranjo instanco. Navedimo ključni odlomek: "Zato je tudi očitno, da simbolni Zakon, katerega forma in vsebina je, kot rečeno, prej naznačeni Zakon svobode, nikakor ni kaka instanca, ki bi imela mesto kje zunaj celotnega strukturnega sestava hotenja, ali ki bi bila njemu nadrejena instanca, kateri naj bi se hotenje podredilo. Takšno najstvo, kantovski Sollen, ob zakonu praizvorne svobode hotenja sploh odpade. Zato pri eksplikaciji celote strukturnega sestava hotenja sploh ni smiselno govoriti o integraciji kakega takega zakona. Tu je istovetnost zakona in hotenja ("želje") praizvorna in brezpogojna. Žižek pa to takole formulira: "Ta vpeljava, integracija Zakona še zdaleč ne pomeni nekakšne 'represije' želje, marveč nasprotno željo 'osvobodi' podrejenosti zahtevi Drugega in ji tako šele 'odpre prostor; v tem pomenu je dojeti Lacanovo trditev, da je želja istovetna z Zakonom' (str. 130)".³⁴ Vendar pa se zdi, da je poleg Urbančičeve interpretacije tega Žižkovega citata mogoča vsaj še neka druga: namreč tista, ki veže poseg Zakona na spremembo samega statusa želje (ne pa na praizvorno in brezpogojno istovetnost Zakona in želje): gre preprosto za to (kot sledi že iz navedenega Žižkovega citata), da je "status" želje pred in po posegu simbolnega Zakona bistveno različen; pred posegom Zakona je namreč želja vtopljen v zahtevi Drugega, po posegu Zakona pa je želja dana, če lahko tako rečemo, "lastna eksistenca", nastopi kot entiteta, ločena od zahtev Drugega. To pa seveda pomeni, da ravno poseg, integracija simbolnega Zakona šele odpre prostor "ločeni eksistenci želje" - le-ta je, če smemo tako reči, proizvedena s strani Zakona in v tem smislu istovetna z njima. Pomeni pa seveda tudi, da imamo z željo, seveda vtopljen v zahtevi Drugega, opraviti že pred posegom Zakona. Želja je namreč "to, kar je na zahtevi nezvedljivega na potrebo";³⁵ in z logiko nezvedljivosti zahteve na potrebo imamo opraviti že od dojenčka dalje;³⁶ vznik te logike se veže na artikulacijo potrebe v simbolnem mediju. Istovetnost Zakona in želje v tej optiki nastopi šele kot rezultat razrešitve Ojdipa. Ali: "Z razrešitvijo Ojdipovega kompleksa se torej 'nadjaz', v Lacanovih terminih zvede na istovetnost želje in zakona."³⁷ Pri Urbančiču je ta dimenzija seveda povsem odsotna - istovetnost želje in zakona ni "proizvedena" skozi razrešitev

³⁴ I. Urbančič: Razprava..., op. cit., str. 112.

³⁵ S. Žižek: Filozofija skozi psihoanalizo I, Ljubljana, DDU Univerzum, 1984, str. 15.

³⁶ Prav tam, str. 14-15.

³⁷ S. Žižek: "Patološki Narcis"..., op. cit., str. 130.

Ojdipovega kompleksa, temveč je, kot pravi sam, prairzovna in brezpogojna.³⁸ In dalje: V kolikor bi v zvezi z Žižkovo zastavitvijo želje sploh smeli govoriti o kakšni "prairzovni" in "brezpogojni" istovetnosti v Urbančičevem smislu, potem gre kvečjemu za istovetnost želje z zahtevo Drugega; istovetnost želje z Zakonom je namreč že pogojena - pogojena z razrešitvijo Ojdipovega kompleksa.

Seveda bi bilo mogoče s primerjavami Žižka in Urbančiča še nadaljevati.³⁹

Vendar pa se zdi, da jih je za tukajšnjo rabo kar dovolj, kajti, kot smo že omenili, zgornja primerjava ni bila narejena z namenom pokazati, kdo ima prav, temveč z namenom potrditi neko našo začetno hipotezo: da namreč oba avtorja tematizirata nek določen, vendar različen problem odnosov med posameznikom in družbo. In zgoraj nakazane primerjave zadoščajo, da lahko zdaj precizneje pokažemo, na kaj mislimo.

Očitno je, da je zgolj na osnovi dejstva, da Žižek in Urbančič uporabljata identično terminologijo (npr. termin Ojdipovega kompleksa, patološkega narcisa, Zakona itd.), neustrezno sklepati tudi na to, da se avtorja gibljeta tudi v indentičnih "teoretičnih modelih". Kajti, kot sledi že iz naših kratkih, zgoraj izvedenih primerjav, je podobnost omejena res samo na identičnost izrazoslovja, koncepti, ki se na posamezni izraz vežejo, pa so pri obeh avtorjih bistveno različni. Celo več: po našem mnenju imamo pri vsakem od avtorjev opraviti z docela drugačnim "teoretičnim modelom", znotraj katerega isti izraz zaznamuje povsem neprimerljive točke teh modelov - Ojdipov kompleks npr. pri Žižku "točko" uvedbe Zakona, simbolne identifikacije, S1, prešitja..., pri Urbančiču pa "točko" prehoda od "subjekta" k (potencialnemu) subjektu, prehoda od heteronomnosti v (potencialno) avtonomnost.

Morda bi veljalo oba modela vsaj v glavnih obrisih shematizirati.⁴⁰

Iz sheme je torej razvidno, da tam, kjer Žižek tematizira Ojdipov kompleks z njegovo uspešno razrešitvijo (uvedbo simbolnega Zakona, S1, simbolno identifikacijo,

³⁸ Sam pravi: "Glode na osnovni strukturni sestav hotenja sploh ni mogoče smiselno govoriti o tem, da naj bi hotenje šele integriralo ta svoj zakon, oziroma da naj bi se šele identificiralo z njim. Tu brezpogojno odpade vsaka indoktrinacija, saj ta predpostavlja ravno heteronomnost, vnanjost zakona. Združenost 'želje' in zakona, torej enost hotenja in zakona je absolutna in izvorna" (I. Urbančič: Razprava..., op. cit., str. 111).

³⁹ Posebno plodno bi bilo mogoče razvijati stvar naprej npr. glede nekaterih še neomenjenih ključnih konceptov, ki jih uporabljata oba avtorja. Naj omenimo le primer materinskega nadjaza; v kolikor je pri Žižku ta koncept pojmovan v strogem psihoanalitskem smislu, ga Urbančič pojmuje drugače - pri njem gre za materinski nadjaz tudi še v času, ko otrok že interiorizira očetovski Zakon.

⁴⁰ Pričujoča shema je seveda poenostavljena; uvedena je le z namenom, da pokaže v skoncitrirani obliki, kako se navidez isti koncepti gibljejo na docela različnih ravneh. Pri razvrščanju smo sledili nozranji logiki vsakega avtorja posebej; enako tudi pri razvrščanju terminov. Držali smo se zgolj primerljivosti v smislu, najti Žižkovemu zapopadenju npr. Ojdipovega kompleksa adekvaten koncept v Urbančičevem modelu...

ŽIŽEK	URBANČIČ
1. Ojdipov kompleks (Zakon)	1. -
2. Družbeno nujni značaj	2. Heteronomni "subjekt"
tipi:	self-directed
(avtonomni)	-
other-directed	-
(heteronomni)	-
patološki Narcis	-
3. Borderline:	3. Ojdipov kompleks:
preseganje je možno skozi	rešitev ima dve možnosti:
vzpostavitev simbolne iden-	a) avtonomnost, subjekt
tifikacije, uvedbo Zakona,	b) vmitov v hetenomnost=
S1, prešitje...	patološki narcis

enotnostjo Zakona in želje...), Urbančič problema ne razvije; tam, kjer Žižek govori o družbeno nujnem značaju, imajo pri Urbančiču opraviti s "heteronomnim" subjektom, ki za razliko od Žižka nima "podtipov"; točko zloma Žižek za patološkega narcisa tematizira skozi borderline z nakazano rešitvijo, Urbančič pa točko zloma tematizira nasploh skozi koncept Ojdipovega kompleksa in skozi nakazovanje dveh možnih poti razrešitve le-tega kot obče možnosti... In če smemo dodati še lastno mnenje glede poudarkov, se zdi, da je Žižkov poudarek na razdelavi družbeno nujnega značaja, posebej v zgodovinski formi patološkega narcisa, Urbančičev poudarek pa na razdelavi strukturnih možnosti prehoda v avtonomijo, v subjekt. Te razlike pa se zdijo ključne; pomenijo namreč, da sta oba modela, v nekem temeljnem smislu v bistvu neprimerljiva, in to zato, ker se vsak zase ukvarjata z bistveno različnimi problemi interakcije med posameznikom in okoljem. V kolikor gre Žižku za razdelavo principov konstituiranja libidinalne ekonomije posameznika t. i. "postindustrijske družbe",⁴¹ gre Urbančiču za razdelavo problema "zloma" katerekoli libidinalne ekonomije; možna točka korelacije Urbančičeve zastavitve je zato kvečjemu borderline kot točka zloma povsem zgodovinsko konkretne libidinalne ekonomije patološkega narcisa...Pri čemer seveda sploh ne želimo reči, da je Urbančičev problem brezpomenski; tudi ne v Žižkovi zastavitvi.⁴²

In natančno tako zastavljena analiza patološkega narcisa je izjemno teoretsko plodna; ne le za razdelavo vrste teoretičnih konceptov, temveč za teoretiziranje o celotnem procesu interakcije med posameznikom in družbo.

S tem pa smo se približali razlogu, zaradi katerega smo se v razpravo o patološkem narcisu sploh vključili. Naša hipoteza je namreč, da sta Žižek in Urbančič skozi svoji analizi patološkega narcisa razdelala dve ključni vprašanji procesa interakcije med posameznikom in družbo, torej procesa socializacije:⁴³ najprej 1. *vprašanje družbeno*

⁴¹ Gre mu torej za neko družbeno in zgodovinsko povsem konkretno locirano analizo; v njegovi zastavitvi je problem utemeljevanja logike posameznikove libidinalne ekonomije ne padec psihoanalize v empirijo (kot to Žižku očita Urbančič), temveč nasprotno, konkretna razdelava Lacanovega "modela depsiologizacije", posebej njegove druge "točke": "... notranje de-psiologizacije, izpostavitve tega, kako sama struktura subjektivnosti, o kateri je govor v psihoanalizi, ni v svoji temeljni razsežnosti nič 'psihičnega', marveč učinek radikalno 'ne-psihoške' simbolne ureditve..." (S. Žižek: "Patološki Narcis"..., op. cit., str. 119).

⁴² Tisto fazo, ki jo Urbančič omenja v smislu, da se posamezniku poruši svet in da se sooči z breznom potencialne svobode lastnega hotenja, velikokrat - ne samo v zvezi z borderline - omenja tudi Žižek. Učinek "podrl se mi je svet" je namreč, rečeno v lacanovski terminologiji, prekoračitev temeljne fantazme: "... analiza je končana, ko analizant 'prekorači' svojo temeljno fantazmo, fantazmo, ki je kot osnovna 'matrica', 'aksiom', organizirala celotno njegovo dojemanje 'realnosti' - prekoračitev fantazme pri tem ne pomeni, da subjekt prode 'iz' nje v nekaj, kar bi se (kot 'prava resnica') skrivalo za njo - za fantazmo ni nič, in sklepni moment analize je v nekem smislu zgolj izkustvo tega nič... Če je analiza dovolj radikalna, nas prej ali slej pripelje do takoiimenovane 'temeljne fantazme', in tu se stvari šele zares odložijo, tu šele analiza preseže raven terapije. Interpretacija simptomov je namreč praviloma nekaj terapevtsko učinkovitega, blagodejnega, subjektu razreši vzole, kjer se mu je 'zapletalo', medtem, ko je 'prekoračitev fantazme' nasprotno nekaj grozljivega, subjektu se v nekem smislu dobesedno 'poruši ves svet', zamaje se mu ogrodje, skoz katero je dojemal realnost..." (S. Žižek: Filozofija skozi psihoanalizo, op. cit., str. 24). Na to dejstvo se veže tudi pojmovanje analitične izkušnje kot procesa, s pomočjo katerega naj bi prišel subjekt (J. A. Miller: Pot skozi Lacana. V: Gospostvo, vzgoja, analiza, Ljubljana, DDU Univerzum, 1983, str. 24). V čemer pa bi spet bilo mogoče najti stično točko z Urbančičem, ko analizo opredeli kot "znanost prevajanja" patološkega narcisa k "normalnosti avtonomnega subjekta" (I. Urbančič: Razprava..., op. cit., str. 119); in še: "Psihoanaliza pomaga subjektu odrasti v bistvenem smislu te besede..." (ibid.)

⁴³ Pri čemer se sami na tem mestu odrekamo zdravorazumskemu razumevanju socializacije kot razvoja posameznikove osebnosti ipd. Ker smo ta problem razvili že drugje (v: Bipolarost socializacijskega procesa; Anthropolos, 1985, št. I.-II., str. 392-40), zadeve ne nameravamo porovno utemeljevati in razlagati. Termin socializacije rabimo skladno z v tem delu razdelano argumentacijo kot oznako za proces interakcije med posameznikom in družbo, ki po eni strani rezultira v posameznikovi "psihični" strukturi in po drugi strani (skozi to strukturo) realizirani reprodukciji družbe.

nujne forme socializacije⁴⁴, in nato 2. vprašanje zloma, če smemo tako reči, samoposebni umevne (skozi socializacijo vzpostavljene) logike funkcioniranja libidinalne ekonomije posameznika.⁴⁵ Njuni analizi predstavljata enega od (ne samo pri nas) redkih poskusov razdelave teh dveh v socializacijski teoriji tradicionalno zanemarjenih problemov.⁴⁶

Pri čemer pa je treba poudariti še neko širšo okoliščino: analize patološkega narcisa kot novega socializacijskega tipa⁴⁷ ne pomenijo zgolj nujnosti vključevanja nekaterih permanentno ignoriranih vprašanj socializacije v socializacijsko teorijo; pomenijo tudi - in to je morda še bolj bistveno - razkritje socializacijske teorije kot "teorije", torej kot v bistvu ne-teoretične zastavitve problema. Natančno v tem smislu je razprava o patološkem narcisu za možno socializacijsko teorijo odločilna.

In naš tukajšnji namen je, da na osnovi Žižkove in Urbančičeve analize patološkega narcisa vsaj nekažemo nekatere od možnih odločilnih izhodišč za samo socializacijsko teorijo.

Vendar pa je za to podjetje treba v razpravo vključiti še nekoga tretjega - namreč Lascha.

Ovinek v težave z Laschóm

Laschova analiza patološkega narcisa kot nove družbeno nujne socializacijske forme za socializacijsko teorijo ni bistvena le zato, ker je bil Lasch pač prvi, ki je to formo socializacije opisal in delno analiziral. Pri Laschovi analizi gre za mnogo več; s svojo analizo je namreč postavil pod vprašaj celo vrsto predpostavk in ugotovitev, ki so v teoretiziranih o socializacijskem procesu veljale precej dolgo za bolj ali manj

⁴⁴ S tem terminom skušamo zaobseči tisti družbeno in zgodovinsko opredeljen tip socializacijskega procesa, ki v vsaki konkretni družbi posameznikov "osebnostni razvoj" podredi in vključi v procese reprodukcije te družbe; gre torej za zgodovinsko in družbeno tipično strukturiran socializacijski proces, ki "proizvede" določeno konkretno zgodovinsko in družbeno nujno formo subjektivnosti.

Problem zgodovino in družbeno nujne socializacijske forme je problem družbeno njune forme subjektivnosti v dvojnem smislu: v smislu oblikovanja natančno določene, za reprodukcijo družbe nujne forme subjektivnosti skozi vsakokratno ontogenezo posameznika, oziroma je iskanje odgovora na vprašanje, zakaj in kako v konkretni družbi ta ontogeneza poteka tako, da proizvede natančno tisto formo subjektivnosti, ki jo določena družba za lastno reprodukcijo "potrebuje", je pa tudi vprašanje o tem, kako ta družbeno-nujna forma subjektivnosti to reprodukcijo realizira, vrši.

S tem želimo jasno izpostaviti, da se pojmovanje družbeno in zgodovinsko nujne socializacijske forme bistveno loči od običajnega zdravorazumskega pojmovanja socializacije kot procesa razvoja osebnosti, kot prehoda od biološkega k družbenemu individuumu ipd. Bistveno loči v dveh točkah: prvič v tem, da izpostavlja, da gre v procesu socializacije ne le za uveličevanje oziroma za razvoja posameznikove osebnosti, temveč da gre tudi in predvsem za proces reprodukcije družbe, za, če lahko tako rečemo, "vpis" posameznika v procese te reprodukcije (in v tem smislu reprodukcija družbe nadvlada ontogenezo, saj ontogenezo realizira praviloma vedno v tisto formo subjektivnosti, ki je za reprodukcijo konkretne družbe družbeno in zgodovinsko nujna); socializacija ima v tem smislu dva cilja (in ne enega) in cilj zagotavljanja reprodukcije družbe se pokaže kot ključnejši. In drugič, v okviru samega procesa ontogeneze, pojmovane v odvisnosti od reprodukcijjskih procesov družbe, takšno pojmovanje vztraja na nezvedljivosti socializacije oziroma procesa interakcije med posameznikom in družbo zgolj in samo na zavestno, obvladljivo, organizirano itd. interakcijo; bistvo zadeve se v tej interakciji, če lahko v tej zvezi uporabimo Marxov termin, dogaja "za hrbiti posameznikov"; posamezniki sicer res "proizvajajo" druge posameznike, vendar tega ne delajo tako, kot sami hočejo ali mislijo; celotna analiza socializacijskega procesa kaže, da se stvar v bistvu dogaja nekje drugje - različni avtorji s tem v zvezi govorijo npr. o emocionalni klimi, empatiji ipd. Gre pa seveda za nezavedno.

⁴⁵ Tu gre za razpito vprašanje o "mejah" socializacije; to vprašanje je do razprave o patološkem narcisu lahko bilo razdelovano v smislu najrazličnejših alternativ (permisivnost, neavtoritarost ipd...). Zdi se, da je ravno na tem področju razprava o patološkem narcisu za teoretiziranje o socializaciji prinesla najpomembnejše učinke.

⁴⁶ Kar se navezuje na neko ključno dejstvo dosedanjega razvoja socializacijske "teorije": namreč za enostransko usmerjeno proučevanje socializacije zgolj z zornega kota posameznika. Ker smo tudi o tem problemu že pisali drugje, ga na tem mestu ne bomo podrobneje razdelovali.

⁴⁷ Ta termin povezmamo po delu T. Zieherja *Pubertät und Narzismus* (Frankfurt/Main, Köln: Europäische Verlagsanstalt, 1984).

nevprašljivo razrešene. Ali povedno še jasneje: rezultati, do katerih je Lascha pripeljala analiza patološkega narcisa in narcisistične kulture, so jasno razkrili dotedanje teoretiziranje o celotnem procesu socializacije ali pa o njenih parcialnih elementih (šolska socializacija, družinska socializacija), kot v bistvu neteoretsko, celo ideološko početje. In to ne le tedaj, ko je šlo za tozadevne diskurze oblasti ali celo desnice; temveč ravno tako tedaj, ko je šlo za diskurze levice o teh vprašanih. Natančno razkritje tega padca levice v ideologijo - in to natančno v "vladajočo ideologijo", ki je v kulturi narcizma pač narcisistično obarvana ideologija avtentičnosti, osebne rasti, samoosveščeni, ipd. - je jedro tistega, kar je Žižek označil kot "Laschov škandal".⁴⁸ Lasch namreč sistematično analizira celo vrsto levih "alternativnih", radikalno usmerjenih gibanj (od radikalnih študentskih do radikalnih črnskih gibanj, od feminizma do humanističnih psiholoških pristopov k staranju, od levo usmerjenih projektov reformiranja šolstva do alternativnih umetniških praks itd.). In tisto, kar pokaže njegova analiza teh pristopov, je dejstvo, da so prav ta leva, alternativna, radikalna gibanja bila eden od temeljnih dejavnikov prehoda k novemu totalitarizmu⁴⁹ (materinskega nadjaza in obrazcev novega tipa gospodstva in njegovega ukaza "Uživaj!"). Levica je namreč skozi svojo aktivnost od 60. let dalje - tako vsaj ugotavlja Lasch - uspela uveljaviti cel spekter strategij in tehnik, temeljnih za narcisistično kulturo: politiko je realizirala skozi "pocestni teater"⁵⁰, ki po Laschovem mnenju "predstavlja nič več kot zgolj obliko samopromocije, s pomočjo katere medijske zvezde levice pritegnejo nase nacionalno pozornost z njej pripadajočimi nagradami"⁵¹; o strategih levice pravi, da so bili (enako kot teoretiki hladne vojne) "obsedeni z pojavnostjo",⁵² kar je privedlo do tega, da so "oboji, belci in črnci, privzeli radikalni stil namesto radikalne vsebine";⁵³ radikalizem je bil bistveni dejavnik, ki je uvedel "medijsko politiko",⁵⁴ - suma summarum: Laschu se analiza radikalizma pokaže le kot posebna oblika poti do slave.⁵⁵ Analize konkretnih radikalno usmerjenih gibanj potrjujejo ta splošni vtis vpetosti politike levice v narcizem: Lasch govori o "lažnem radikalizmu kontrakulture"⁵⁶, kajti "ta "radikalizem" predlaga zgolj dovršitev degradacije, ki jo je že začela sama družba, katero naj bi kulturni radikali kritizirali in subvertirali".⁵⁷

Zadevo konkretizira ob levih kritikah športa takole: "Levičarski kritiki športa so naredili takšne izjave⁵⁸ za jedro svojega napada, kar je samo še način več, na kateri kulturni radikalizem, ki se tretira kot revolucionarna pretnja statusu quo, v resnici omejuje lastno kritiko na vrednote, ki so že zastarele, in na obrazce ameriškega

⁴⁸ S. Žižek: "Patološki Narcis" kao društveno nužni oblik subjektivnosti. V: C. Lasch: Narcisistička kultura, op. cit., str. 310.

⁴⁹ Tega izraza Lasch ne uporablja v dobesednem smislu; večinoma ga nadomešča pojem novi paternalizem. V tej zvezi pa ga uporablja Žižek, od katerega ga tu prevzemamo: "Če ima beseda totalitarizem sploh še kakšen smisel, potem mislim, da je v tem paradoksu, ki sem ga omenil, skrita razlika totalitarizma od takoimenovane tradicionalne represije. *Tradicionalna represija bazira vedno na prepovedi* (npr. vem, da nekaj hočeš, pa tega ne dobiš, pa ti to prepovedujem). *Totalitarizem pa ti celo ukaže to, kar hočeš.*" (VRÖ. V: Problemi, 1985, št. 4, str. 46); podčrtala V.G.V.

⁵⁰ C. Lasch: The Culture of Narcissism, op. cit. str. 151 idr. Lasch celo uporablja zvezo: "Radicalism as Street Theater" (ibid.).

⁵¹ Ibid., str. 153.

⁵² Ibid., str. 152.

⁵³ Ibid., str. 154.

⁵⁴ Ibid., str. 153.

⁵⁵ Primerjaj prav tam, posebej str. 26 in 95. S tem pa so levi radikali v politiko uvedli vse bistvene elemente politike kot spektakla (kar predstavlja eno ključnih značilnosti narcisistične kulture - primerjaj prav tam, posebej poglavje IV.).

⁵⁶ Ibid., str. 193.

⁵⁷ Ibid., str. 194.

⁵⁸ Mišljene so izjave, ki veličajo šport ipd. kot "obzidje, ki preprečuje prodor radikalnih elementov". (Ibid., str. 202)

kapitalizma, ki so bili že zdavnaj zamenjani. Levo orientirana kritika športa predstavlja enega najbolj nazornih primerov za v bistvu konformističen karakter 'kulturne revolucije', s katero se identificira⁵⁹; isti konformizem Lasch najde na delu tudi v levičarskih kritikah drugih, za družbo ključnejših sektorjev, npr. izobraževanja: "Radikali napadajo šolski sistem zato, ker le-ta perpetualizira zastarelo literarno kulturo, 'linearno' kulturo pisane besede, in jo vsiljuje množicam. Napori za dvig standardov pismenega izražanja in literarne kulture, skladno s takšnim stališčem služijo zgolj temu, da držijo množice na njihovem mestu. Izobraževalni radikalizem nehoti ponavlja konzervativizem, ki meni, da navadni ljudje nimajo nikakršnega upanja, da bi kdaj obvladali umetnost razsojanja ali dosegli jasnost izražanja, in da se njihovo prisilno izpostavljanje visoki kulturi nujno konča v opuščanju akademske strogosti. Kulturni radikali dejansko zavzemajo isto pozicijo, vendar za opravičevanje nižjih standardov, ki naj bi bili korak naprej k kulturni emancipaciji tlačnenih".⁶⁰ Z vsemi temi praksami pa je levica vstopila v mašinerijo produciranja gospostvenih obrazcev, značilnih za t.i. postindustrijske družbe, katerih jedro je, če smemo tako reči, reprodukcija skozi kritiko kot eno ključnih strategij narcisistične kulture. Radikalizem je tako nevede zavezan reprodukciji družbenega statusa quo: "Strategije narcisističnega preživetja zdaj predstavljajo same sebe kot emancipacijo od represivnih pogojev preteklosti, vzpodbujajoč tako 'kulturno revolucijo', ki reproducira najslabše poteze propadajoče civilizacije, ki naj bi jo kritizirala. Kulturni radikalizem je postal tako moden in tako škodljiv v podpori, ki jo nevede nudi statusu quo, da mora vsaka kritika sodobne družbe, ki želi prodreti izza videza, istočasno kritizirati večino tistega, kar trenutno sodi pod ime radikalizem."⁶¹

Temeljni razlog orisanega "padca" levice pa gre iskati v tem, da je levica prenehala teoretsko reflektirati lastno prakso, zaradi česar je prezrla neki temeljni premik, ki je v reprodukcijah obrazcev gospostva izveden glede taktik "jaz sem proti oblasti" (in čigar osvetljevanju je Lasch posvetil izjemno pozornost). "Razmišljanje" v zvezi s temi taktikami predstavlja del železnega repertoarja levice in to zato, ker se veže na "odkrivanje radikalnih oz. revolucionarnih subjektov". V zvezi s tem problemom je levica razdelala vsaj dva "detekcijska obrazca." Obrazec št.1: "Za oblast so tisti, ki jo zagovarjajo, proti pa so tisti, ki jo kritizirajo." Problem predstavljajo tisti, ki ne spadajo ne v prvo, ne v drugo skupino. Vendar je treba tu biti radikalen: neopredeljeni so "za" ravno v tem, ko nič ne rečejo, ko ne kritizirajo... Obrazec št. 2: "Pokaže se, da so tudi tisti, ki že kritizirajo, lahko 'za oblast' - in to zato, ker nič ne naredijo proti oblasti." Tisti, ki so v resnici proti oblasti, so tisti, ki delajo proti oblasti. Če pa jo pri tem še kritizirajo,

⁵⁹ Ibid., str. 203.

⁶⁰ Ibid. str. 222. Lasch npr. s tem v zvezi analizira tudi antiintelektualizem študentskega gibanja. "Istočasno je študentsko gibanje vsebovalo militantni antiintelektualizem, ki ga je konumpiral in eventualno absorbiral. Zahteve za ukinjanje ocen, resda opravičevane z visokimi pedagoškimi principi, so se v praksi prelevile - kot so pokazali eksperimenti z neocenjevanimi kurzi in 'naredil-padel' ocenami - v odraz želje za manj dela in neocenjevanje njegove kvalitete. Zahteva po bolj 'relevantnih' kurzih se je pogosto prelevila v željo za intelektualno meditacijo, skupinsko terapijo in za študij in praktiranje magije. Tudi kadar se je resno zoperstavljal akademskemu pedantizmu, je slogan o relevantnosti v bistvu utelešal nasprotovanje izobraževanju - nesposobnost zainteresirati se za karkoli drugega razen za neposredne izkušnje. Njegova populamost dokazuje rastoče prepričanje, da bi izobraževanje moralo biti neboleče, osvobojeno pritiskov in konfliktov." (ibid., str. 257-258)

⁶¹ Ibid., str. 21-22.

je to še toliko boljše... Posebej obrazec št. 2 je v različnih variantah postal temeljno orodje za detekcijo pravih (= revolucionarnih) subjektov.⁶²

In v čem je tu problem? Preprosto v tem, da je takšno "teoretiziranje" prezrlo dejstvo (ki pa ga zato niso "prezrli" sodobni mehanizmi reprodukcije gospostvenih obrazcev), da so lahko tudi tisti, ki mislijo, da delujejo proti oblasti, vpeti v reprodukcijske mehanizme obstoječih gospostvenih obrazcev, in to prav skozi svoje "protioblastno" delovanje. Gre preprosto za neko zaslepitev: kršenje oz. transgresijo Zakona se izenači z njegovim radikalnim preseganjem.

Ta problem transgresij Zakona kot še reproduktivnih za obstoječe gospostvene obrazce je pri nas podrobneje razdelal že Žižek. Zato bomo na tem mestu le povzeli njegovo sklepno ugotovitev: "... najprej obči Zakon nastopi kot nekaj pozitivnega, partikularno bogastvo njegovih 'transgresij', pojavov, ki se upirajo Zakonu, ki ga spodbijajo, pa kot njegov negativni protipol - zločinske 'transgresije' so tista sila negativnosti, ki nenehno ogroža pozitivno vladavino Zakona in ki jo mora Zakon zaobseči, obvladati, ukiniti in., če naj ne razpade celota. Do pravega dialektičnega obrata pride šele, ko izkusimo, kako sama občost Zakona deluje kot prava, radikalna negativnost v razmerju do partikularnih 'transgresij', kako je tisto najbolj Rušilno sama univerzalna moč Zakona, v razmerju do katere se zločinske 'transgresije' prikažejo kot nekaj še pozitivnega, ujetega v neko substancialno danost, ki je ne morejo radikalno negirati."⁶³ Problem levice, kakor ga je odkril Lasch, je točno v tem, da v svojem teoretiziranju nikoli ni prišla do nakazane točke dialektičnega obrata; njeno teoretiziranje se ustavi pred to točko; skladno s tem se ji kot Rušilno zakonito prikazujejo parcialne transgresije, med katere se vmesti tudi sama, pri tem pa se položaj in funkcija levice (kot je z empirično analizo ugotovil tudi Lasch) zreducirata točno na "zločinsko transgresijo", ki je nekaj "še-pozitivnega, ujetega v neko substancialno danost, ki je ne more radikalno negirati", ki jo celo zelo uspešno reproducira (pač v smislu dejstva, da v kolikor za kapitalizem njegovo "gnitje", krizne situacije ipd. nikakor ne predstavljajo načina ogrožanja njegove reprodukcije, temveč jo celo pogojujejo, tudi tisti, ki to "gnitje" producirajo, pri njem sodelujejo kot akterji, v bistvu - izjemno učinkovito in uspešno - sodelujejo v reprodukciji tega sistema). Po tej poti levica tudi zgreši tisto dejansko rušilno. In ravno v tej optiki se Laschovo stališče zagovarjanja prednosti tradicionalne družine, tradicionalnega šolskega sistema itd. pokaže za čisto nekaj drugega od poceni neokonservativizma, ki so mu ga očitali: pokaže se kot stališče, ki je izkusilo pokazati dialektični obrat in ki stoji na poziciji rušilnosti univerzalne moči samega Zakona. V tej luči je seveda Laschova opredelitev lastnega projekta kot radikalno levega več kot zgolj deklarativna fraza. Enako kot se tudi stališče levice, da je glavno biti "proti", pokaže kot bistveno prekratko - saj je levica "ravno po tej poti" (morda najbolj učinkovito) "za".⁶⁴

⁶² To isto - v bistvu seveda stalinistični "revolucionarni logiki" zavezano - logiko imamo na delu tudi pri naslednji vrsti stopnjevanja: ... za oblast so tisti, ki jo zagovarjajo... pa tudi tisti, ki molčijo, ker je ne kritizirajo... pa tudi tisti, ki jo samo kritizirajo, ne naredijo pa nič proti... Zadnjega koraka v tem stopnjevanju - da so za oblast (lahko) tudi tisti, ki (mislijo, da) delajo proti njej - se v tem miselnem obrazcu seveda ne naredi. V svoji analizi pa ga je praktično proizvedel ravno Lasch; morda gre jedro "Laschevega škandala", najbolj subverzivno ost njegove analize iskati ravno v vprašanju: ali morda oblasti ne reproducirajo tudi tisti, ki (navidez) delujejo proti njej?

⁶³ S. Žižek: Filozofija skozi psihoanalizo, op. cit., str. 19. V tem odkritju je, če smemo tako reči, zaobsežen škandal Lacanovega Zakona. In v nekem smislu je Laschov škandal natančno ponovitev tega prvega škandala.

⁶⁴ Seveda odkrije "zločinskih transgresij" kot še-konformizma ni Žižkovo. V klasični sociološki terminologiji je ta problem razdelal že Zygmund Bauman skozi svoj koncept družbenih hiš. Tudi Foucaultova analiza kriminala v Nadzorovanju in kaznovanju sodi v ta okvir.

In kaj ima vse to opraviti s "teoretiziranjem" o socializacijskem procesu?

Tisto, kar je, če smemo tako reči, temeljni učinek Laschove analize, je dejstvo, da je "po Laschu" navidez povsem logično in točno govorjenje v silu "antiavtoritarna vzgoja je boljša, manj represivna od avtoritarne vzgoje;..., permissivnost je boljša, manj represivna od avtoritarnosti;... neuresničljive ideale mora v socializaciji zamenjati razvoj kritičnega mišljenja, zavesti...; s kritiko in upiranjem oblasti se preseže represivnost socializacije..." itd. razkrinkano kot navadno ideološko blebetanje⁶⁵, ki pa mu seveda skladno z dejstvom, da v ideologiji pač ni napak in da ima v njej vse pomen⁶⁶, nikakor ne gre odrekati pomena. V tej optiki je seveda etiketiranje Lascha za nekakšnega neokonzervativca samo nova potrditev pravilnosti Lascheve analize.⁶⁷

V okviru theoretiziranja o socializaciji velja izpostaviti vsaj naslednje najbolj nevrvalgične točke "padca levice": problem avtoritete, problem permissivnosti, problem kritične zavesti, in problem podružbljanja socializacije.

Tradicionalno kritični odnos levice do *problema avtoritete* v socializaciji je dovolj znan. Gre za stališča, ki izpostavljajo podrejevalni značaj avtoritarnih socializacijskih vzorcev in njihove negativne posledice. Avtoriteta staršev otroka skozi socializacijo omejuje v smislu ideala samorazvoja, vsestranskega razvoja ipd., otrok se skozi podrejanje avtoriteti staršev nauči sprejemati odnos podreditve kot nevprašljiv, kot normalni vidik strukturiranosti socialnih odnosov, nauči se mu ne upirati, kar je jedro konformnosti ne le do staršev, temveč kasneje tudi do drugih oblik družbenih avtoritet, v končni instanci do vzpostavljenega mehanizma oblasti v družbi. To stališče se običajno sklicuje tudi na vrsto konkretnih študij, ki to korelativnost avtoritarnih socializacijskih obrazcev direktno dokazujejo; gre predvsem za študije t.i. avtoritarnega karakterja, in to od tistih antropološko zasnovanih (npr. Ruth Benedict Sworht and Crisantemas) do klasičnega dela s tega področja, Adornove Avtoritarne osebnosti.

Vendar pa se je to povsem jasno in linearno stališča že v preteklih theoretiziranjih same levice začelo lomiti; nekateri avtorji so začeli namreč že pred več kot dvajsetimi leti opozarjati tudi na pozitivne dimenzije avtoritarnih socializacijskih obrazcev,⁶⁸ kar je linearno logiko "avtoriteta je negativna" močno omajalo. In iz te zagate so levo

⁶⁵ In ker je (bila) prav leвица tista, ki je ravno skozi zgoraj navedene obrazce problematizirala represivnost socializacije, oz. socializacijskih agensov (šole, družine), jo seveda to Laschovo odkritje zadene v živo: njene teze se v Laschovi analizi pokažejo kot apriorne sodbe, ki pomenijo padec levice (v vladajočo) ideologijo, delovanje levice na tej "teoretični" osnovi pa kot uvajanje vladajoče ideologije novega tipa.

⁶⁶ Kot je to ugotovil Žižek: "Hočem reči, da se v ideologiji napake ne dogajajo. V ideologiji ima vse pomen. Ni dovolj reči, da je nekaj nesmiselno. Če je s tega stališča nesmiselno, je pač najbrž smiselno s stališča reprodukcije nekih gospodstvenih razmerij." (V: Problemi, 1985, št. 4, str. 33.) Kar seveda morda ravno v zvezi s postavkami levice glede problemov socializacije pomeni, da njene, postavke imajo smisel. Vendar, kot kaže Laschova analiza, smisel ravno za nekaj drugega, kot to proklamira sama leвица: namreč točno za reprodukcijo gospodstvenih razmerij (ne pa za nekakšno emancipacijo od njih).

⁶⁷ Katere ključna dimenzija je tudi, kot je ugotovil že Lasch, opušanje teoretičnega argumentiranja in prehod na etiketiranje, ki se v pogojih medijskega proizvajanja imaga levice kaže za učinkovitejše, pri čemer gre seveda za zgolj poseben primer spremembe politike v spektakel, kjer sprejemanje političnih odločitev služi predvsem zagotavljanju občudovanja publike. V nekem drugem kontekstu je ta "teoretični zlom" levice ugotovljen tudi v Laclavovi in Mouffejevi analizi Hegemonija in Socialistična strategija (Ljubljana, DDU Univerzum, 1987). In zaključek, do katerega prideta Laclau in Mouffejeva, deli tudi Lasch: namreč, da je edina pot izhoda iz krize levice natančno pot, ki vodi skozi theoretizacijo njenih lastnih zmot (in ne toliko zmot oblasti, desnice itd.)

⁶⁸ Tu naj kot primer omenimo zgolj Marcuseja in Fromma. Marcuse npr. v Zastarelosti psihoanalize izpostavi pozitivno funkcijo očetovske avtoritete pri oblikovanju t.i. privatne avtonomije posameznika, ki je po njegovem mnenju ključna točka upora zoper utopije posameznikov v množici. Fromm pa npr. v Avtoriteti in družini izpostavlja pozitivno funkcijo avtoritete kot njeno nujno drugo plat. Primerjaj: H. Marcuse: Zastarelost psihoanalize. V: Psihoanaliza in kultura, Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1981, str. 1982 in dalje; in E. Fromm: Avtoriteti in porodica, Zagreb, Naprijed, 1980, str. 107.

usmerjeni avtorji iskali - in še vedno iščejo - izhod; eden najpogostejših je seveda delitev avtoritete na iracionalno in racionalno.⁶⁹

Tudi Laschovo analizo problema avtoritete gre razumeti kot iskanje izhoda iz te "klasične" dileme levice glede avtoritarnosti socializacijskih vzorcev. Pri čemer pa je Lasch bistveno bolj dosleden kot velika večina drugih - sam namreč iskanje dogovora na zastavljeno dilemo pelje skozi analizo vsebin in funkcij avtoritete v t.i. "post-industrijski" družbi.

Osnovni trend, ki ga ta analiza izlušči, je trend slabljenja tradicionalnih oblik patriarhalne avtoritete; birokracija namreč "razkraja vse oblike patriarhalne avtoritete",⁷⁰ kar rezultira v trend "slabitve institucionalne avtoritete v navidezno permisivni družbi".⁷¹ Da odpravljanje starih oblik avtoritete vodi le v navidezno permisivne družbe - to je povezano z dejstvom, da podrobnejša analiza ta prehod v permisivnost pokaže kot zgolj podreditev novim tipom avtoritete. "Kapitalizem je razbil spono osebne odvisnosti zgolj zato, da bi ponovno oživil odvisnost pod plaščem birokratske racionalnosti",⁷² ali še bolj določno: "Izobraževanje" množic je spremenilo ravnovesje moči v družini, slabeč avtoriteto moža v odnosu do žene ter staršev v odnosu do njihovih otrok. Emancipira sicer žene in otroke od patriarhalne avtoritete, vendar zgolj zato, da bi jih podredilo novemu paternalizmu reklamne industrije, industrijskih korporacij in države".⁷³ Na, če smemo tako reči, mikroravni, se ta prehod kaže v novem tipu podreditve (nevidnim) avtoritetem tipa svetovalec, prijatelj, sodelavec... "V šoli, v poslovni korporaciji in na sodiščih, avtoritete skrivajo svojo moč za fasado dobrohotnosti. Postopajoč kot prijateljski pomočniki, kolikor je le mogoče redko disciplinirajo svoje podrejene s krotitvijo, namesto tega ustvarjajo prijateljsko atmosfero, v kateri vsakdo svobodno govori, kar misli."⁷⁴ "Ker konfrontacije izzivajo prepire glede principov, avtoritete kadarkoli je to le mogoče, prenašajo discipliniranje na nekoga drugega, tako da lahko same sebe prikazujejo kot svetovalce, 'zavetišče' in prijatelje. Tako starši prelagajo na zdravnike, psihiatre in otrokove vrstnike to, da otroku vsilijo pravila in da nadzirajo, če se jih bo držal. Enako se tudi v šoli otrok znajde obkrožen z avtoritetami, ki želijo zgolj pomagati. Če kateri od študentov 'pade iz linije', ga pošljejo k svetovalcu za 'usmerjanje'... Če tako učitelj najde neposlušnega študenta kaditi v umivalnici, ga nikakor po eni strani ne sme mirno in hladno, z emocionalno vzdržnostjo udariti, ali pa javno ponižati, kot tudi po drugi strani ne sme ignorirati kršenja pravila, meneč, da gre

⁶⁹ Ta izhod se je posebej udomačil v socialni psihologiji in pedagogiki in to v varianti, da je racionalna precena vzora, racionalno prepoznavanje njegovih prednosti in vrednosti, pravilnosti njegovih zahtev ipd., seveda tista točka, ki dela racionalno avtoriteto za sprejemljivo varianto (alternativo) iracionalni, ki je sinonim "čiste", nekritične podreditve. Problem je seveda v tem, da takšna delitev pač ne vzdrži - ne vzdrži preprosto zato, ker je tisto, kar se proklamira kot racionalna avtoriteta, strogo vzeto le *racionalizirana* podreditev (v strogo teoretskem smislu: racionalizacija - obrambni mehanizem itd.). Tu seveda predstavlja osnovni problem zgrešena stava na avtonomnost in nerepresivnost racionalnega (k čemer se bomo podrobneje še vrnali).

⁷⁰ C. Lasch, op. cit., str. 40.

⁷¹ Ibid.

⁷² Ibid., str. 369.

⁷³ Ibid., str. 140. Lasch opozarja, da so to dejstvo pred njim opazili že drugi. Eksplicitno navaja npr. primer Parsonsa in McGregorja. "Kot Parsons meni tudi McGregor, da tisto, kar se navidez zdi abdikacija avtoritete..., v resnici predstavlja prehod na bolj učinkovite, znanstvene terapevtske oblike kontrole..." "Abdikacija ni ustrezna antiteza avtoritarizmu... Zgolj če se bomo lahko osvobodili predstave, da smo omejeni le za eno samo dimenzijo - tisto več ali manj avtoritete - se bomo lahko izognili pričujoči dilemi..." (ibid., str. 314-315).

⁷⁴ Ibid., str. 309.

za manjši prekršek, in to zato, da bi ne prispeval k študentovi reputaciji troublemakerja. Učitelj ga mora namesto tega poslati k šolskemu psihiatru".⁷⁵

Trend ukinjanja avtoritete, ki odkriti discipliniranje, povezano s kaznovanjem, nadomesti s terapevtskimi postopki normalizacije, pa je, kot Lasch jasno izpostavlja, povsem družbeno funkcionalen. "Producira" namreč, če smemo stvar izraziti z Riesmanovih besednjakom, tisti tip konformnosti, ki je potreben za to, da posamezniki uspešno reproducirajo družbe postindustrijskega tipa:⁷⁶ "... abdikacija starševske avtoritete sama po sebi vsadi v otroka karakterne črte, ki jih zahteva korumpirana, permissivna, hedonistična kultura"⁷⁷; konkretno zadeva predvsem krepitev materinskega nadjaza: "Spremenjeni pogoji družinskega življenja ne vodijo toliko k 'slabljenju superega' kot k spremembi njegove vsebine. Neuspeh staršev, da bi služili za vzor discipliniranega samoobvladovanja ali da bi obvladali otroka, ne pomeni, da otrok raste brez superega. Nasprotno, vzpodbuja razvoja strogega in kaznujočega superega..."⁷⁸. Poleg tega pa spodkopavanje avtoritete podaljšuje tudi infantilizem posameznikov, kar je po Laschevem mnenju ena od poti krepitev narcisističnih karakteristik v posameznikih; ko našteva trende krepitev narcisizma, je "izpodkopavanje starševske avtoritete, ki otežkoča otrokom, da bi odrasli" eden od treh osnovnih trendov.⁷⁹

Ta družbeno konformen značaj neavtoritarnih socializacijskih obrazcev Lasch večkrat tudi direktno izpostavi. Dober primer je analiza pogojev uspešnega funkcioniranja malih skupin. "Proučevanje malih skupin so, po McGregorju, pokazala, da skupina najbolje funkcionira takrat, kadar vsakdo pove, kar misli; kadar ljudje tako poslušajo kot govorijo; kadar se nesporazumi izglajujejo, brez da bi izzivali 'očitne napetosti'; kadar 'predsednik odbora' ne poskuša dominirati nad podrejenimi; in kadar odločitve počivajo na konsenzu. Ti napotki, ki so do danes postali skupna postavka družbenih znanosti, sumirajo terapevtski pogled na avtoriteto."⁸⁰ Ta navidezno demokratičen, pluralističen in "človeški" ustroj socialnih skupin in odnosov pa ima tudi svojo hrbtno plat: otežuje namreč upor avtoriteti, še posebej, če stanje primerjamo s situacijo tradicionalne avtoritete.⁸¹ "Terapevtske oblike socialne kontrole, z ublažitvijo ali celo eliminacijo antagonističnega odnosa med podrejenimi in vladajočimi, bolj in bolj otežujejo državljanom njihovo obrambo pred državo, delavcem pa odpor zoper zahteve korporacije"⁸². Birokrat novega tipa, "čigar ideologija in karakter podpirata hierarhijo ne

⁷⁵ Ibid., str. 310-311.

⁷⁶ Riesman je namreč v svoji analizi self- in other-directed posameznika kot tipov nacionalnega karakterja izpostavil natančno in predvsem funkcijo konformnosti. Sam pravi: "Tako je povezanost med karakterjem in družbo... mogoče najti v načinu, kako družba zagotavlja pri posameznikih, ki ga tvorijo, določeno stopnjo konformnosti... Izraz 'način konformnosti' bom uporabljal izmenično z izrazom 'družbeni karakter' - čeprav konformnost seveda ne predstavlja celotnega 'družbenega karakterja': tudi 'način kreativnosti' je prav tako njegov del. Vendar, medtem ko družbe in individui lahko dokaj dobro živijo... brez kreativnosti, ni verjetno, da lahko živijo brez določenega načina konformnosti - celo kadar le-ta pomeni upor." (Usamljena gomila, Beograd, Nolit, 1965, str. 69-70.)

⁷⁷ C. Lasch, op. cit., str. 305.

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Ibid., str. 391. Druga dva sta še: vsiljivo poudarjanje narcisizma v privlačnih oblikah in oblikovanje številnih oblik odvisnosti od birokracije (primerjaj prav tam).

⁸⁰ Ibid., str. 314-315.

⁸¹ Tu bi bilo treba vsekakor opozoriti na Žižkovo analizo materinskega in očetovskega tipa avtoritete. Tradicionalen tip avtoritete je seveda očetovski tip, sodobne "prijateljske" avtoritete pa sodijo v vrsto materinske avtoritete; Žižek je v svoji analizi jasno pokazal, da je ravno očetovski tip avtoritete tisti, ki odpira možnosti upora avtoriteti; pokazal pa je tudi tisto točko avtoritete, ki ta upor že vpisuje, vsaj kot možnost, v samo strukturo le-te; gre seveda za Zakon, njegovo že omenjeno subverzivnost. Št. tem v zvezi primerjaj npr. Filozofija skozi psihoanalizo I, op. cit., str. 11-16; pa tudi Nadaljevanje Kafke z drugimi sredstvi (V: Problemi 1987, št. 11-12 in Ekran zv. 2, letnik 24, 1987, št. 9-10, str. 1-12).

⁸² C. Lasch, op. cit., str. 315.

glede na to, da sam ni 'niti paternalističen, niti avtoritar'... nič več ne ukazuje svojim podrejenim; odkril je namreč subtilnejše metode, da jih obdrži na njihovem mestu. Četudi podrejeni pogosto ugotovijo, da so 'prevarani, potiskani sem in tja in manipulirani', se jim je težko upreti takšnemu lahkotnemu tlačenju."⁸³ Kar seveda pomeni, da ima zadeva mnogo širše družbene in politične učinke, kot so to zmogli uvideti levičarski kritiki avtoritete. Terapevtsko pojmovanje avtoritete namreč, kot ugotavlja Lasch, "omogoča ohranjanje hierarhičnih oblik organizacije pod krinko 'participacije'. Omogoča družbo z antielitistično ideologijo, v kateri dominirajo 'korporacijske elite'".⁸⁴ Pri čemer se, in to je ključni učinek celotne antiavtoritarne socializacije, navedeno dejstvo *sploh ne izkusi več kot protislovje*.

S tem pa je seveda zakoličen tudi konformistični doseg zavzemanja za neavtoritarne socializacijske obrazce. Dejanski konformizem takšnih stališč se kaže v naslednjem: "Popularizacija terapevtskih modelov mišljenja diskreditira avtoriteto, posebej doma in v šoli, hkrati pa pušča dominacijo nekritizirano"⁸⁵; in seveda ni treba posebej dodajati, da prav za dominacijo v reprodukciji gospostvenih obrazcev dejansko gre. Enačenje ukinjanja avtoritete z osvobajanjem (v smislu ukinjanja družbenih omejitev itd.) ne vzdrži analize. Lasch eksplicitno pravi, da "ukinjanje avtoritete ne vodi k propadanju družbenih prisil. Tem prisilam zgolj odvzema racionalno osnovo."⁸⁶ Kritika avtoritete je moda. "V celotnem svetu psihiatrije in psihologije je postajo modno, ne zgolj v neposredni zvezi z vzgojnimi praksami otrok, govoriti v pretiranem, dramatičnem jeziku o pogubnem vplivu avtoritete in tradicije."⁸⁷ Vendar pa podrobnejša analiza te mode kaže, da te modne kritike sodijo v trend "terapevtskih napadov na avtoriteto",⁸⁸ kar pa seveda ne pomeni nič drugega kot v okvir novega, postindustrijski družbi lastnega tipa konformizma.

Zastavitev *problema permisivnosti* je, če smemo tako reči, zgolj poseben primer nakazane Lascheve zastavitve problema avtoritete. In v kolikor zgrešijo levičarska zavzemanja za ukinjanje avtoritet v socializaciji, toliko zgrešijo tudi zahteve po permisivnosti kot "pravi alternativni" avtoriteti. Permisivne vzgojne tehnike so namreč daleč od tega, da bi - kljub sicer drugačnemu videzu - uspele odpravljati obrazce podreditve oz. dominacije. "Videz permisivnosti prikriva strog sistem kontrole, toliko bolj učinkovit zato, ker preprečuje direktne konfrontacije med avtoritetami in ljudmi, ki jim le-te želijo vsiliti svojo voljo".⁸⁹ Zaradi dejstva, ker *permisivnost pomeni alternativo avtoriteti, ne pa dominaciji*,⁹⁰ pušči, kot smo videli že ob problemu avtoritete, jedro

⁸³ Ibid., str. 316.

⁸⁴ Ibid., str. 315.

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ Ibid., str. 316.

⁸⁷ Ibid., str. 282.

⁸⁸ Ibid., str. 387.

⁸⁹ Ibid., str. 310.

⁹⁰ Kar seveda pomeni, da je treba dominacijo razumeti kot širšo kategorijo; sistemi dominacije so lahko različno strukturirani: tradicionalna struktura dominacije je seveda avtoriteta; moderna pa je permisivnost (totalitarizem, novi paternalizem...). Prehod iz avtoritete na permisivnost pomeni torej zgolj prehod iz enega v drugi sistem dominacije.

problema nedotaknjeno.⁹¹ Zato Lasch tudi povsem jasno govori zgolj o "navidezni permisivnosti" (sodobnih oblik vzgajanja, sodobnih družb itd.); kajti resnica te slavljene permisivnosti je natančno v novem tipu dominacije, z njenim novim tipom avtoritete in njeno "univerzalnostjo" vred.

Tu bi veljalo vsaj nakazati še neko zanimivo teoretično dimenzijo celotnega problema, ki jo Lasch na opisani ravni zadene, je pa teoretsko ne razvije.

V čem je namreč zavračanje avtoritete in zavzemanja za permisivnost zgrešeno? V tem, da ne uvidi tipa diskurzivne strukturiranosti narcisistične socializacije. Klasične avtoritete namreč v tej socializaciji ne zasedajo več, rečeno lacanovsko, pozicije S1, označevalca gospodarja. Tisto, kar v narcisističnem socializacijskem procesu zaseda to mesto, je vednost. Učitelji, starši in druge avtoritete pa imajo v tej socializacijski formi le vlogo prenašalcev te vednosti, ki jim je v principu zunanja; so torej navadni služabniki, birokrati S1, vednosti. Njihov položaj narcisistični tip socializacije razkriva za univerzitetni diskurz, ne pa več za klasični diskurz gospodarja. In natančno to dejstvo prezrejo levičarski kritiki avtoritete; ko namreč napadajo avtoriteto menijo, da napadajo samega nosilca dominacije. Tu pa seveda zgrešijo - kot smo že dejali: med dominacijo in avtoriteto pokrivanje ni nujno. V univerzitetno strukturirani formi socializacije njihov napad zadene le birokrate oblasti, zgreši pa samo dominacijo.

Za dejstvo, da je narcisistični tip socializacije strukturiran po principu univerzitetnega diskurza, je v Laschevi analizi te socializacijske forme več kot obilo primerov. In to ne le s področja šolske socializacije⁹², temveč tudi s področja družinske socializacije delovanja medijev, korporacij itd.⁹³ To Laschovo opisovanje *celotne narcisistične socializacije kot univerzitetnega diskurza* gre posebej izpostaviti. Kajti tu gre za neko bistveno razliko v primerjavi s mnenji nekaterih drugih avtorjev, ki model univerzitetnega diskurza pripoznavajo le v sodobni šolski socializaciji (kjer je učitelj že več kot očitno zgolj birokrat vednosti, njen prenašalec, ki se mora v vseh svojih zahtevah, prepovedih, zapovedih itd., sklicevati na njo, če hoče ohraniti svojo avtoriteto; če pa mu prepovedi, zapovedi, zahteve ipd. ne uspe utemeljiti z Vednostjo - praviloma v obliki sklicevanja na znanstvene avtoritete ipd., ali če pokaže slabo podkovanost z Vednostjo, se njegova avtoriteta hitro zamaje; to pa je tudi razlog za t.i. sodobno "krizo učiteljeve avtoritete", saj je učitelju z drugimi posredniki Vednosti, posebej z množičnimi mediji, težko parirati; zelo težko mu namreč še uspeva dokazovati, da je sam bolje "opremljen" z Vednostjo kot npr. mediji...).

⁹¹ Dotakniti se ga je mogoče zgolj skozi analizo dejstva, da v socializaciji pomen pač vedno "prihaja od zunaj", natančneje od velikega Drugega; je učinek S1. To pa seveda socializacijo konstitutivno dela za hierarhično strukturiran, z dominacijo prežet proces. Pri tem bi bilo seveda to dejstvo mogoče razumeti natančno kot opravičilo za to, da se s tem problemom ne gre podrobneje ukvarjati. Vendar je naše stališče tu prav nasprotno: da se je namreč prav zaradi vedno hierarhične, dominaciji zavezane, represivne narave socializacije s tem problemom nujno ukvarjati, da je nujno prodreti v to represivno logiko. Šele na tej osnovi je namreč sploh mogoče resno zastaviti problem alternativ v socializaciji. In če so levo usmerjena teoretiziranja kdaj dejansko usodno zgrešila, so takrat, ko so (s precej velikim emocionalnim nabojem) zavrnili to neugodno dejstvo konstitutivne represivnosti socializacije in namesto njega (povsem fantazmatsko) apriorno predpostavila možnost nerepresivne socializacije.

⁹² Lasch, op. cit., str. 38. Seveda trditve, da je današnji diskurz univerzitetni diskurz, sploh ni problematična. Problem nastane šele, če in ko se spregleda, da je tudi diskurz sodobne oblasti univerzitetni diskurz. Problem pa nastopi še neke drugje: namreč, če in ko se pozabi, da so vendarle, kot vsi zelo dobro vemo, obstajali tudi takšni tipi socializacije, ki niso bili strukturirani po principu univerzitetnega diskurza, kjer je učitelj kajpada lahko rekel, da je nekaj tako, ker on tako pravi ("argument avtoritete"), ne pa, da je nekaj tako zato, ker + sklicevanje na vednost ("avtoriteta argumenta")...

⁹³ Bilo bi mogoče reči še splošneje: celoten sistem dominacije, gospostva v narcisistični kulturi je vpet v model univerzitetnega diskurza. Univerzitetni diskurz je sodobni model gospostva, dominacije.

Vzemimo kot primer Laschovo analizo družinske socializacije v narcisistični socializacijski formi. Temeljna značilnost le-te je "konvencionalna predpostavka o nestrokovnosti staršev"⁹⁴, ki jo gre razumeti v smislu, da starši niso več opremeljni v vednostjo, ki je potrebna za vzgojo njihovih lastnih otrok. Starši so torej v principu pojmovanji kot nevedni; kot taki se morajo z vednostjo šele "opremiti", če naj bodo sploh sposobni vzgajati lastne otroke. To usposabljanje staršev za vršitev njihove socializacijske funkcije poteka, kot ugotavlja Lasch, skozi "parent education"⁹⁵ oz. "parent effectiveness training".⁹⁶ Kar pa povedano skozi jezik univerzitetnega diskurza pomeni: starši seveda sploh niso na mestu gospodarja; tam je Vednost, ki jo v narcisistični socializaciji posebejajo strokovnjaki in priročniki, ne pa starši. In starši sploh ne obvladujejo strokovnjakov in priročnikov, temveč povsem obratno - le-ti obvladujejo starše; gre za sistem "družinske odvisnosti od strokovnjakov".⁹⁷

Iz tega je mogoče tudi razložiti izredno moč, ki jo v narcisističnem tipu socializacije imajo strokovnjaki in priročniki (in ki jo je Lasch, poimenujoč jo s terminom novi paternalizem, opisal kot eno najtemeljnejših značilnosti narcisistične kulture). V socializaciji, strukturirani po modelu univerzitetnega diskurza, ta moč ni nič slučajnega, temveč nujno izvira iz mesta, ki ga oboji zasedajo v tem diskurzu: mesta S1. Še več: če naj tak tip socializacije sploh poteka, je nujno, da starše obvladujejo takšna ali drugačna posebejnjena vednosti. To je nujni pogoj njenega poteka. Kar pa seveda pomeni tudi, da starši sploh ne vladajo; so vladani; in tu je napad na njihovo (navidezno) avtoriteto seveda povsem zgrešen.

Naj navedemo še nekaj Laschevih primerov, ki povedano jasno ilustrirajo. "Če otrok zavrača, da bi jedel tisto, za kar njegovi starši menijo, da bi moral jesti, se starši sklicujejo na medicinske avtoritete."⁹⁸ Starše, posebej matere, pograbi "histerija" takoj ko imajo občutek, da se pri svojih socializacijskih posegih ne morejo sklicevati na strokovnjake, priročnike, ko imajo občutek, da niso ustrezno "opremljeni z vednostjo"; Lasch poroča o ženski, "ki je prišla k psihiatru, potem, ko je prečitala knjigo o otroškem razvoju iz katere 'se, kot je čutila, ni bila sposobna ničesar naučiti'"⁹⁹; tipična ameriška mati "vdano študira vse nove metode vzgajanja in čita razprave o fizični in mentalni higijeni";¹⁰⁰ starši brez vmešavanja strokovnjakov niso sposobni razrešiti niti najmanjših problemov, ki jih imajo s svojimi otroci: "Če je (otrok) neposlušen, se (starši) obrnejo na psihiatre, da bi pomagali otroku pri njegovem problemu";¹⁰¹ "... hranjenje otroka je postal ezoteričen obred, ki se ga bo le malo staršev drznilo lotiti brez asistencije strokovnjakov...";¹⁰² odkloni od norm otroškega razvoja "povzročijo starševski alarm za nadaljne profesionalne intervencije".¹⁰³ Sumarična ocena družinske "scene" socializacije bi torej lahko bila takale: "Starši so prepričani v svojo nemoč, držijo se doktrine, kljub

⁹⁴ C. Lasch, op. cit., str. 382. To predpostavko delijo, kot ugotavlja Lasch, tako tisti, ki se zavzemajo za trend "podružbljanja" vzgoje, torej za trend, po katerem naj bi starše v socializaciji nadomestile strokovne institucije, kot tudi tisti, ki kritizirajo ta trend podružbljanja kot slab.

⁹⁵ Ibid., str. 276.

⁹⁶ Ibid., str. 285.

⁹⁷ Ibid., str. 383.

⁹⁸ Ibid., str. 311.

⁹⁹ Ibid., str. 292.

¹⁰⁰ Ibid.

¹⁰¹ Ibid., str. 311.

¹⁰² Ibid., to je mnjenje Van Waltersove, ki ga Lasch le povzema.

¹⁰³ Ibid., str. 279.

očito drugačnim dejstvom, oropani so spontanosti (ali se ekvivalentno prisiljujejo v rutino 'biti spontan'), obsedeni z občutkom krivde, sumnjičavi glede svoje lastne sposobnosti razlikovanja, v dvojni skrbniški podrejenosti - do svojega lastnega otroka in do njegovega agenta, 'strokovnjaka' - sprejemljivi, brezmočni, lahkoverni in gotovi le v to, da se, čeprav še ni prišel, dan rešitve približuje.¹⁰⁴ "Ideal popolnega starševstva",¹⁰⁵ ta model strokovnjakov za družinsko vzgojo, je "uničil zaupanje staršev v svojo sposobnost opravljati tudi najbolj elementarne funkcije vzgajanja otrok".¹⁰⁶ In še bi lahko naštevali.¹⁰⁷

Očitno torej je, da je bistvena razlika med self-directed in sodobno (narcisistično) socializacijo natančno razlika v diskurzih: self-directed je socializacija diskurza gospodarja; sodobna (narcisistična) socializacija je socializacija univerzitetnega diskurza.¹⁰⁸ Preoblikovanje t.i. iracionalne avtoritete v t.i. racionalno avtoriteto ni nič drugega kot samo jedro t.i. terapevtske avtoritete. (V tej zvezi je seveda tudi povsem jasno, da je zavzemanje za t.i. racionalno avtoriteto čisti konformizem - je namreč zahteva po uvedbi tistega tipa avtoritete, ki je z vidika funkcioniranja t.i. postindustrijskih družb najbolj funkcionalen v smislu, da najbolj učinkovito zagotavlja natančno družbi nujno potreben tip konformizma). S čemer pa nikakor ne gre zanikati nekih obstoječih razlik; otrok bo namreč na prošnjo "Ali bi lahko bil tiho?" v družinskem krogu praviloma odreagirал z: "Ne, ne bom, ne bom... Zakaj bi moral biti tiho?"; v šolskem diskurzu pa bo praviloma (vsaj začasno) utihnil (čeprav resnici na ljubo tudi v šolski situaciji vedno pogosteje prihaja do prve reakcije, ki odkrito zahteva oz. vztraja na utemeljitvi). V razlago bi bilo vsekakor treba pritegniti problem institucionalizacije v ožjem smislu; predvsem institucionalizacije mehanizmov prisile. Kar pa moramo na tem mestu žal opustiti.¹⁰⁹

Kajti vrniti se moramo še k tretjemu problemu, ki ga Laschova analiza narcisističnega tipa socializacije bistveno zadeva. Gre, kot smo že omenili, za *problem kritične zavesti* in njenega mesta v socializaciji in njenih kritikah. Predvsem levo usmerjeni kritiki so obstoječim tipom socializacije očitali represivnost posebej v smislu zatiranja kritične zavesti, kot so tudi v razvijanju kritične zavesti videli dejansko alternativo podrejevalnim učinkom socializacijskega procesa.

In morda je ravno zlom vere v to, da je z razvijanjem kritične zavesti v socializacijskem procesu, posebej pa še v posamičnih agentih socializacije (predvsem

¹⁰⁴ Ibid., str. 288-289.

¹⁰⁵ Ibid., str. 291.

¹⁰⁶ Ibid., str. 291-292.

¹⁰⁷ Seveda ne samo primere za družinsko socializacijo, strukturirano po principih univerzitetnega diskurza, temveč tudi za takšno strukturirano socializacijske vloge medijev, delovnega mesta, korporacij in birokracije, politične dominacije ipd. O tem primerjaj podrobneje Laschove analize teh dejavnikov, posebej strani: 81-113, 141-212, 248-269.

¹⁰⁸ Lasch čas tega prehoda tudi eksplicitno navaja - gre za 50. leta tega stoletja (ibid., str. 287).

¹⁰⁹ Kajti razdelava tega vprašanja bi morala nujno načeti tudi problem avtonomnosti agensov socializacije. Ker problema tu seveda ni mogoče razviti, naj zgolj nakažemo osnovno hipotezo: problema avtonomnosti posameznih agensov socializacije ni mogoče razviti niti skozi teorijo naddoločenosti, niti skozi poskuse, vezati avtonomnost tega ali onega agenta socializacije na diskurzivne posebnosti (npr. šolsko socializacijo na univerzitetni diskurz itd.). Zdi se, da je zadevo treba zastaviti radikalneje: socializacija je namreč treba razumeti kot (privilegirani) proces prelitja znotraj polja kulture kot razpršene mreže označevalcev, katerih pomen se skozi to prelitje šele vzpostavi. Avtonomnost agensov socializacije je v tej optiki seveda problem avtonomnosti S2; S2, ki zadobi svoj pomen v odnosu do S1, hkrati pa seveda nikoli ni nek preprost odraz, prenos S1, saj ima, naj tako rečemo, neko avtonomno eksistenco, zadobi lahko docela nov, drugačen pomen, seveda zgolj skozi novo točko prelitja, v odnosu do novega S1.... Kaj ni prav to logika pardoškega statusa agensov socializacije, ki vsakakor imajo neko lastno eksistenco, avtonomijo, so pa po drugi strani istočasno docela potegnjeni v neko drugo, njim zunanjo "mrežo pomena"....?

šoli) mogoče preseči s strani oblasti servirane ideološke obrazce podreditve, tista točka, v kateri je "Laschov škandal" za levico najbolj neznosen. In seveda tudi najbolj ignoriran in zavračan. Razlogov je seveda nič koliko: od tradicionalne vezanosti leveice na "moč racionalnih argumentov" (čeprav je to strategija sama zgodovina že ničkolikokrat postavila na laž - npr. ob nastopu nacional-socializma, ob zlomu II. internacionale, ob izbruhu I. svetovne vojne itd.); do že tradicionalnih strategij osveščanja množic s strani osveščene leve avantgarde, do finejših in prikritejših taktik in tehnik razvijanja kritične zavesti, do obstoječih oblik odtujitve v družbi npr. skozi šolsko socializacijo ipd.¹¹⁰ Tisti, ki ob takšni zavezanosti leveice "racionalnemu delovanju" pokaže, da levica pri tem ne le teoretsko zgreši (rekli bi enostavno, "stavi na napačnega konja"), ampak da natančno v točki propagiranja razvijanja kritične zavesti pade v mlin vladajoče narcisistične ideologije, je seveda rekel preveč. In Lasch je to brez dvoma storil.

Najprej s tem, ko pokaže, kako je samoosveščanje ključni segment, oz. ena ključnih predpostavk narcisistične kulture. In nadalje s tem, ko z uporabo kliničnih podatkov pokaže, da "kritični uvid" ni tisto, kar patološkemu narcisu manjka. Ampak gremo lepo po vrsti. Najprej problem samoosveščanja kot ključnega elementa narcisistične kulture.

Trend samoosveščanja Laschu predstavlja enega osrednjih segmentov narcisistične kulture. V ta trend, skupaj s trendom terapevtske mentalitete, pa je treba umestiti tudi posebno shemo kritičnosti, ki je v narcisistični kulturi postala tako značilna. Skorajda bi bilo mogoče reči, da narcisistična kultura predstavlja prav poseben perpetuum mobile kritičnosti in Lasch zgodovino te permanentne kritičnosti jasno pokaže: kritizira se tradicionalni model šole, družine, staranja, skrbi za duševno bolne, sodišča...; in se jih reformira...; in se spet kritizira reformirane modele; in se jih spet reformira¹¹¹ in tako naprej. In tisto, kar je tu najbolj zanimivo, je seveda dejstvo, da ta kritika sploh v ničemer ne prizadene funkcioniranja obstoječih gospostvenih obrazcev. Prej nasprotno - predstavlja celo zelo uspešen model njihove reprodukcije. Kako je to mogoče?

Odgovor na vprašanje Lasch išče v več trendih terapevtske mentalitete kot ključne značilnosti narcisistične kulture. Eden od tovrstnih bistvenih trendov je izstiskanje, ukinjanje ideologije (v njenih klasičnih oblikah). "Terapevtsko razumevanje, ki je izrinilo religijo kot organizacijsko obliko moderne kulture, preti, da bo izrinilo tudi politiko, to zadnje zatočišče ideologije".¹¹² Ne le ideologija, na udaru so tudi iluzije: narcisistična kultura je s terapevtsko mentaliteto rodila kulturo brez iluzij, ki je uničila vsako iluzijo; narcisistično kulturo namreč prežema strah pred sleherno obliko namišljenega. "Zdajšen napad na gledališko iluzijo, ki spodkopava religio umetnosti devetnajstega stoletja tako učinkovito, kot je napad na religiozne iluzije v devetnajstem stoletju spodkopal samo religijo, je del strahu pred namišljenim, povezanim z odporom 'dekateksi sodobne realnosti'..."¹¹³. Kar pa seveda ne poteka brez posledic za posameznika. "Ko umetnost, religija in končno še seks izgubijo svojo moč nudenja

¹¹⁰ Seveda pa je treba pripomniti, da enega od razlogov odporov predstavlja tudi to, kako intelektualci razumejo svojo lastno "levo poslanstvo"; le-to je eksistencialno vezano na kritično zavest o obstoječem; napad te točke v nekem smislu seveda pomeni "eksistencialno krizo" levih intelektualcev - preprosto: vznikne vprašanje: "V čem pa je torej moje (naše) (revolucionarno) poslanstvo, če ne v 'proizvajanju' kritične zavesti o obstoječem?"

¹¹¹ Našteto le nekatere od njih, ki se jih Lasch podrobneje loteva: progresivna kritika privatizma; kritika leveice iz 60. let; kritika družbe, kakor so jo razvila črna gibanja; kritika sporta, gledališča, umetnosti, literature; radikalne in konservativne kritike izobraževalnega sistema; kritike permisivnosti; kritike avtoritete; kritike ukinjanja avtoritete; družboslovna kritika medicinskega modela staranja in medicinska kritika družboslovnega modela; feministična kritika odnosov med spoloma...

¹¹² Ibid., str. 43.

¹¹³ Ibid., str. 177.

imaginativne osvoboditve iz vsakodnevnosti, postane banalnost lažne samoosveščeni tako porazna, da človek končno izgubi sposobnost, da bi si zamislil kakršnokoli osvoboditev, razen v popolnem niču, praznini."¹¹⁴

Model je: ne identificirati se z ničemer, nič ne vzeti resno. "Vedno težje je doseči prilagoditev rutini brez razmišljanja. Medtem ko moderna industrija obsoja ljudi na dela, ki žalijo njihovo inteligenco, množična kultura romantičnega bega polni njihove glave z vizijo izkušnje, ki presega njihova sredstva, kot tudi njihove emocionalne in imaginativne kapacitete in to prispeva k nadaljnemu razvrednotenju rutine. Razlika med romanom in realnostjo, svetom prekrasnih ljudi in vsakodnevnim svetom dela, vodi k *ironični distanci*, ki ubija bolečino..."¹¹⁵; "...poza cinične distance postaja dominantni stil vsakodnevnih stikov".¹¹⁶ Ironično distanco gre torej, kot pravi Lasch, razumeti kot "beg pred rutino".¹¹⁷ "Po eni strani degradacija dela spretnosti in kompetence vedno bolj irelevantne za materialni uspeh in to hrabri predstavljanje sebe kot blaga, po drugi strani pa prav tako jemlje pogum, predati se delu, in tako navaja ljudi, kot k edini alternativni dolgčas in obupu, da gledajo delo s samokritične distance... Če se od njega (človeka) zahteva, da opravi neprijetno nalogo, bo jasno pokazal, da ne verjame v povečanje učinkovitosti in večjo proizvodnjo kot organizacijske nujnosti. Če gre na zabavo, s svojimi dejanji kaže, da je vse le igra - lažna, umetna, neiskrena; groteskna tranvestija družbenosti. Na ta način se poskuša narediti neranljivega za pritiske situacije. S tem, ko zavrača, da bi vzel resno rutine, ki jih mora izvajati, zanika njihovo sposobnost, da bi ga prizadele. Čeprav predpostavlja, da je nemogoče spremeniti železne meje, ki mu jih vsiljuje družba, se zdi, kot da jih distancirana zavest o njih dela manj pomembne. Z demistifikacijo vsakodnevnega življenja ustvarja sebi in drugim vtis, da se je dvignil nadenj..."¹¹⁸. Cinična distanca opremlja posameznika, kot pravi Lasch, z "občutkom vsevednosti"¹¹⁹. Kritiziranje v takšnem kulturnem obrazcu seveda postaja neboleče podaljševanje tega vzvišenega stanja vsevednosti. In ni slučaj, da kritičnost v tej obliki ne le nikoli ne postavi pod vprašaj družbenih sistemov dominacije; celo več - vanje se vpiše in prispeva k njihovi reprodukciji. Samovšečnost namreč postane nov tip fantazme.

Ta splošna izhodišča glede vstopa kritičnosti v modele sodobnih gospostvenih obrazcev analiza samega patološkega narcisa le še potrjuje. Ni problem v tem, da bi patološki narcis ne bil kritičen. Problem je prav nasprotno v tem, da je patološki narcis še kako (morda celo patološko) kritičen: kritičen je do sebe, kritičen je do drugih, do svojega dela, do družbe, do politike in religije, ljubezni in seksa...Narcisistični posameznik se namreč "brezkončno proučuje, da bi odkril znake staranja ali bolezni, najavljajoče simptome psihičnega stresa, da bi odkril znake in napake, ki bi lahko zmanjšale njegovo privlačnost, ali po drugi strani, pomirjujoče znake, da se mu življenje še naprej odvija po načrtu"¹²⁰; "...novi Narcis zija v svojo lastno podobo, ne toliko zaradi občudovanja, kot zaradi neprestanega iskanja pomanjkljivosti, znakov utrujenosti, ovenelosti"¹²¹. Njegova kritičnost do dela, družbenih pravil, iluzij, ideologij in idealov je

¹¹⁴ Ibid.

¹¹⁵ Ibid., str. 173-174. *Podčrtala* V.G.V.

¹¹⁶ Ibid., str. 173.

¹¹⁷ Ibid., str. 171.

¹¹⁸ Ibid., str. 172-173.

¹¹⁹ Ibid., str. 99.

¹²⁰ Ibid., str. 99.

¹²¹ Ibid., str. 166.

bila že omenjena. V ozadju patološkega narcisa niso emocije (beg pred čustvi¹²² je namreč ena od ključnih strategij in značilnosti patološkega narcisa), temveč um, ki pikolovsko lovi in šteje pomanjkljivosti in prednosti vsakega in vsega. Kot pravi Lasch: dvajseto stoletje kot okrutnega gospodarja uveljavi um,¹²³ v ponižani sodobni obliki ironične samoosveščenosti. Današnjega človeka "muči samoosveščenost",¹²⁴ ne pa pomanjkanje osveščenosti, kar definira tudi "tehnike bega" patološkega narcisa. "Zaprto v svojo psevdozavest o samem sebi, bo novi Narcis rad poiskal zatočišče v kakšni *idee fixe*, v nevrotski prisili, v 'čudoviti opsesiji' - v čemerkoli, kar bi mu preusmerilo um z lastnega uma."¹²⁵ "Beg skozi ironijo in kritično samoosveščenost je v vsakem primeru iluzija zase; v najboljšem primeru nudi zgolj trenutno olajšanje. Distanciranje kmalu postane samo zase rutina. Samoosveščenost, ki tolmači samoosveščenost, ustvari vedno bolj širok krog samozavesti, ki preprečuje spontanost."¹²⁶

Povedano na poseben način ilustrirajo tudi primeri vedenja patološkega narcisa v pogojih psihoanalitične terapije. Patološki narcis namreč "pogosto uporablja svoj intelektualni uvid za verbalno soglašanje z analitikom in za to, da s svojimi besedami rekapitulira tisto, kar je bilo analizirano na predhodnjih srečanjih. Intelekt uporablja prej za beg od sebe kot za raziskovanje samega sebe..."¹²⁷. "Narcisov psevdo-uvid v svoje lastno stanje, običajno izražen v psihiatrijskih klišejih, mu služi kot sredstvo za odvrnitev kritike in zanikanje odgovornosti za lastne akcije."¹²⁸ "Pacient uporablja analitične interpretacije, vendar pa jih hitro oropa življenja in pomena, tako da ostanejo zgolj besede brez pomena. Besede se nato občutijo kot pacientova lastna posest, ki jih leta idealizira in ki mu dajejo občutek superiornosti."¹²⁹

Problem kritičnosti patološkega narcisa pa razvije tudi Žižek. Kritičnost se namreč pojavlja kot ena izmed kontinuiranih prisotnih karakteristik patološkega narcisa (predvsem) v odnosu do drugih, ki pri njem funkcionirajo na ravni "imaginarne opozicije"¹³⁰: "zanj se drugi reducira na sveženj opisnih lastnosti, predvsem tistih, ki zadevajo njegovo narcisistično zadovoljitev, se pravi tistih, glede na katere lahko iz objekta potegne narcisistični dobiček."¹³¹ Pri patološkem narcisu imamo v odnosu do drugih tako opraviti s "preštevanjem in plusov in minusov", dobrih in slabih strani. In pri tem patološki narcis pokaže takšno stopnjo "kritičnosti", kot je npr. ne srečamo pri self-ali other-directed tipu posameznika. Na kaj mislimo, je mogoče jasno pokazati ob Žižkovem primeru "moje zaročenke".¹³² V osnovi gre za naslednje: patološki narcis je posameznik, za katerega ima njegova zaročenka ta status zaradi tega, ker poseduje te in te pozitivne lastnosti (ne zamuja na zmenek, ima lepe noge, svetle lase, ljubi isto glasbo kot on, gleda iste filme, itd.). Seštevek pozitivnih lastnosti dela neko žensko za njegovo zaročenko. Pri tem patološki narcis izjemno prisebno percipira in razvršča tako

¹²² Kot odnos patološkega narcisa do čustev poimenuje Lasch (primerjaj) str. 320 in drugje.

¹²³ *Ibid.*, str. 179.

¹²⁴ *Ibid.*, str. 178.

¹²⁵ *Ibid.*

¹²⁶ *Ibid.*, str. 174.

¹²⁷ *Ibid.*, str. 86.

¹²⁸ *Ibid.*, str. 52.

¹²⁹ *Ibid.*, str. 86.

¹³⁰ S. Žižek: "Patološki Narcis"..., op.cit, str. 117.

¹³¹ *Ibid.*, str. 116.

¹³² *Ibid.*

zaročenkine dobre kot njene slabe strani. In zaročenka mora, v kolikor želi to ostati, te pozitivne, prestižne lastnosti vsaj ohranjati, če ne že množiti. Pri tem je patološki narcis vseskozi dosleden in to v smislu, da če zaročenka "zamudi zmenek", pač preneha biti moja zaročenka - kajti pokazalo se je, da pač nima neke(ih) pozitivne(ih) lastnost, ki pa so za to, da je moja zaročenka, nujne. Ali kot pravi Žižek: "Zaročenka je reducirana na vrsto pozitivnih lastnosti, med drugim na to, da 'ne zamuja na zmenek', in čim zgubi to lastnost, tj. čim zamudi, zgubi svoj status, preneha biti zaročenka... hrbtna stran te redukcije na sveženje opisanih lastnosti, je kajpada, da objekt, čim zgubi katero izmed teh lastnosti, zgubi svoj libidinalni status, postane nezanimiv."¹³³

V kolikor to sliko primerjamo s sliko "tradicionalne zaljubljenosti", v kateri dela neko žensko za svojo zaročenko neki x (a), neki nerazumljiv razlog (ki ga je sicer mogoče racionalizirati), izstopi razlika izjemno jasno. V tem drugem primeru namreč moje zaročenke ne dela za zaročenko sestavek njenih pozitivnih lastnosti (lepota njenega telesa, pravilnost njenega umetniškega okusa itd.), temveč, kot pravi Žižek¹³⁴, simbolna zaveza, simbolni pakt, ki je iznad seštevka njenih dobrih in slabih lastnosti. To pa seveda pomeni, da si moja zaročenka lahko privošči tudi "zamujanje zmenkov", pa bo kljub temu ostala moja zaročenka. Privošči si lahko, če spet povzamemo Žižka,¹³⁵ mala narcisistična razočaranja, kajti ona je onkraj njih, njen status je v nekem smislu od njih neodvisen.

In kaj ima to opraviti s problemom kritičnosti patološkega narcisa? Nič drugega kot to, kar ugotavljajo drugi o moji zaročenki; namreč: "Kako more biti ona še vedno njegova zaročenka, ko pa... zamuja na zmenke... ko pa nima lepih nog... ko pa nima pojma o filmih... kot pa leže v posteljo z vsakim moškim... ko pa .. itd.". Seveda pri tem ne gre za nikakršno resno spraševanje; samo vprašanje namreč že vsebuje odgovor - tistega na temo o "slepi ljubezni", slepi seveda za napake, za kritično presojanje napak moje zaročenke: natančno zato, ker je ona moja zaročenka, njene napake ne štejejo, so zunaj dometa kritike... Ali kot to izrazi Žižek: "Enotna, integralna 'predstava' zaročenke nikakor ni stvar tega, da si lahko preprosto 'predstavimo isti objekt hkrati z nekaterimi dobrimi in nekaterimi slabimi lastnostmi', marveč je potreben enotujoči simbol, simbolna opredelitev, ki določa osebo kot 'zaročenko' onstran njenih (imaginarnih) lastnosti, ki torej ohrani svojo veljavo, četudi oseba razočara glede pozitivnih lastnosti, ki jih implicira ta mandat, ta opredelitev."¹³⁶ Ta simbolna opredelitev pa že vračuna neko stopnjo nekritičnosti, "slepote" za napake, ki preprosto pač ne štejejo. In primerjava takšnega "tradicionalnega zaljubljenca" s patološkim narcisom in njegovo "zaljubljenostjo" seveda jasno izpostavi tisto razliko, za katero nam tu gre: "zaljubljeni" patološki narcis je v primerjavi s "tradicionalnim zaljubljencom" mnogo bolj kritičen, osveščen, na stvar gleda "razumsko", opremljen je z nekim "jasnim pogledom na stvar", ki "tradicionalnemu zaljubljenču" vseskozi manjka... Patološki narcis, v primerjavi s "tradicionalnim zaljubljencom", izpričuje kritično zavest glede svoje zaročenke... In seveda bi bito mogoče reči, da primer zaročenke pač ničesar ne dokazuje. Če bi primer zaročenke ne bil samo najčistejši obrazec funkcioniranja libidinalne ekonomije patološkega narcisa. Tisto, kar patološkemu narcisu v odnosu do lastne zaročenke

¹³³ Ibid.

¹³⁴ Ibid., str. 117.

¹³⁵ Prav tam.

¹³⁶ Ibid.

manjka, torej ni premajhna kritičnost. Te je, v nekem smislu, celo preveč. Kritičnost tu ne nastopi kot primanjkljaj, kot "zdravilo", temveč natančno kot simptom, da imamo opraviti s patološkim narcisom. "Mi smo kritični, kritični do vsega" - to bi bilo mogoče debesedno jemati za geslo patološkega narcisa.

Lasch in Žižek torej ugotavljata glede kritične zavesti patološkega narcisa isto: patološki narcis je posameznik, v ozadju katerega je stalno na delu um, kritična percepcija prednosti in pomanjkljivosti sebe, drugih itd. "Zato imamo pri patološkem narcisu pogosto občutek globoke indiferentnosti, hladu in preračunljivosti, ki se skrivajo za blestečo masko. Narcis nas skuša očarati, zapeljati, blešči s svojo zgovornostjo in zanesenostjo, spolno zapeljivostjo itd., vendar za vsem tem čutimo *neizprosno preračunljiv um*. Dokler pričakuje od nas narcisističen dobiček, je ves zavzet in zanesen, ko pa 'nismo več zanimivi' zanj, se prizadevna očarljivost v trenutku spremeni v popolno ravnodušje."¹³⁷

Tako imajo opraviti z neko povsem nepričakovano situacijo. Pričakovani osveščeni in kritični posameznik, ki naj bi pomenil skrajno subverzivni tip posameznika, ki naj bi bil garancija za preseganje represivnih obrazcev socializacije - ta subverzivni tip posameznika ni nič, na kar bi bilo treba čakati šele v prihodnosti; z njim imamo opraviti že danes, tu in zdaj; in to v obliki patološkega narcisa. In seveda ni treba posebej dodajati, da na tem osveščenem in kritičnem posamezniku ni prav nič subverzivnega.

Kje je torej napaka? Zakaj ta osveščeni in kritični posameznik ne izpolnjuje pričakovanj? Kje tu iskati odgovor?

Vendar pa bomo, preden odgovorimo na ta vprašanja, naredili še nek kratek ovinek. In to z namenom, skicirati razloge, zaradi katerih je pričakovanje, da bo kritičen in osveščen posameznik rešitev, že sama po sebi neutemeljeno.

Ovinek zadeva seveda problem razumevanja racionalne sfere kot sfere izstopa iz gospostvenih obrazcev. Tradicija proklamiranja te sfere kot "sfere osvoboditve" je v evropski miselni tradiciji že zelo stara; na tak ali drugačen način jo je mogoče zasledovati vsaj od obdobja razsvetljenstva dalje. Vendar nas na tem mestu bolj zanimajo njene sodobne leve teoretizacije. Tu pa je treba, vsaj zdi se tako, omeniti predvsem Habermasa. Habermas je namreč v vrsti svojih del¹³⁸ proizvedel stališče, ki je postalo v veliki meri stališča levega socializacije glede problema preseganja represivnosti socializacije: Habermas namreč eksplicitno in implicitno "stavi na zavest". Docela točno sicer izpostavi notranjo protislovnost socializacije in njenih agentov (k čemer se bomo še vračali) in to v smislu, da agenti socializacije sicer res podrejajo, da pa - in to je "presežek" - hkrati izgradijo zavest oz. celo kritično zavest, s pomočjo katere je posamezniku omogočeno presegati represivne ideološke obrazce podrejanja.

Na videz vse lepo in prav. Seveda samo tako dolgo, dokler nam ne "pade v oči", da gre pri tem Habermasovem stališču samo za novo različico njegove teoretične zastavitve

¹³⁷ S. Žižek: Patološki narcis..., op. cit., str. 111-112. Podčrtala V.G.V.

¹³⁸ Primerjaj npr. *Sichworte zur Theorie der Sozialisation*, v: Kultur und Kritik. Verstreute Aufsätze (Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1973). *Thesen zur Theorie der Sozialisation*, v: Arbeit, Erkenntnis, Fortschritt, Amsterdam, 1970 ter *Der Philosophische Diskurs der Moderne*, Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1985.

transgresije nezavednega,¹³⁹ ki seveda pomeni poskus popolnega zavedanje, popolnega prelitja nezavednega v zavest. Pri nas je na to razsežnosti Habermasove teorije permanentno, že več kot deset let, opozarjal Žižek. To predpostavko Habermasa je npr. razvil na primeru odnosa posameznika in govornice takole: "Habermasova pozicija - prevod vseh nezavednih motivov v 'normalno' govornico javne komunikacije kot ideal, kot norma, kot imanenten smoter analitičnega procesa... Po Habermasu je subjekt 'svoboden', kolikor lahko svoje motive, želje, svojo libidinalno vsebino izrazi v univerzalni, intersubjektivno priznani govornici javne komunikacije, kolikor lahko torej svojo libidinalno vsebino 'normalizira', priliči simbolni normi, in tako ukine razcep med svojimi resničnimi motivi in svojo zavestno pomensko intenco"¹⁴⁰, pri čemer je seveda smer te ukinitve krepitev "zavestne pomenske intence", krepitev zavesti. Da je teoretična "zmota" takšne pozicije v tem, da spregleda konstitutivno represivnost samega pola "zavestne pomenske intence", zavesti, so seveda povsem jasno izpostavili že poststrukturalisti. Vendar pa konec koncev teoretsko ni bilo treba čakati nanje; mar ni že Adorno, ki se je sam sicer tudi zavzemal za "prevajanje nezavednega v zavest" kot način ukinitve alienacije (pri čemer je predpostavka, ki je na delu, seveda pojmovanje nezavednega kot odtujene sfere človekovega bivanja) sam že prišel do zaključka, ki v bistvu preseže to poenostavljeno pojmovanje? In to skozi ugotovitev o subjektu samorefleksije kot vedno že zaznamovanem z odtujenostjo? In ali ni patološki narcis zgolj karikirana potrditev te teoretsko precej starejše teze? In v kolikor so radikalni kritiki obstoječih družbenih institucij in njihove (socializacijske) represivnosti na to tezo lahko pozabljali, dokler ni bila empirično dokazana, ali je mogoče storiti to tudi še danes, ko je patološki narcis kot njen empirični dokaz vendarle že tu? Mogoče seveda je. Vendar za ceno sestopa v postindustrijski družbi lasten tip konformizma.

Ohranjanje možnosti radikalne kritike sodobnega socializacijskega procesa pa je slejkoprej vezano na iskanje odgovora o tem, zakaj tako kritičen in osveščen posameznik, kot je patološki narcis, pade v konformizem? Kaj patološkemu narcisu manjka za radikalno preseganje tega konformizma? Očitno ne kritična zavest in osveščenost. Gre za nekaj drugega.

Lasch je tu jasen - tisto, kar patološkemu narcisu manjka, je *spodobnost identifikacije*. Patološki narcis se ni sposoben identificirati z ničemer zunaj sebe. Lasch ugotavlja "narcisistično nesposobnost za identifikacijo z bodočimi pokoljenji";¹⁴¹ narcis je "nesposoben za identifikacijo, v prvi vrsti s starši in drugimi avtoritarnimi figurami..."¹⁴²; ni tudi identifikacije niti z organizacijo, niti z delom¹⁴³ itd. Žižek ugotavlja isto; patološkemu narcisu pač manjka sposobnost simbolne identifikacije; "to, kar mu manjka, niso podobe, ki bi mu dale imaginarno identiteto, marveč 'zaveza', ki bi

¹³⁹ Habermasova transgresija nezavednega je seveda le ena varianta tovrstnih poskusov "ukiniti" to nezanosno in stalno moteče nezavedno. Druga varianta je poststrukturalistična. In mimogrede: glede na pristope, ki pri nas Lacana uvrščajo med poststrukturaliste, bi bilo ravno v tej točki treba izvesti sistematično primerjavo Lacana s poststrukturalizmom, ki bi seveda pokazala, da Lacan "pade ven" iz poststrukturalizma. O tem primerjaj npr. S. Žižek: *Filozofija skozi psihoanalizo*, op. cit., str. 16, idr.

¹⁴⁰ S. Žižek: *Filozofija skozi psihoanalizo*, op. cit., str. 16.

¹⁴¹ C. Lasch, op. cit., str. 102.

¹⁴² *Ibid.*, str. 158.

¹⁴³ Primerjaj prav tam, str. 119-120, str. 171 in 172 idr. "Sodobni direktor, ki napreduje, 'sebe ne vidi kot človeka organizacije'." (*Ibid.*, str. 119-120.) Tu gre seveda za ključno razliko med patološkim narcisom in other-directed tipom posameznika.

mu dodelila mesto v intersubjektivni mreži";¹⁴⁴ "temeljnega pomena za PN je spodletela integracija simbolnega Zakona, ki ga zastopa Ime - Očeta, očetovski Ideal - Jaza, spodletela simbolna identifikacija..."¹⁴⁵. Ta spodletela simbolna identifikacija strukturira samo kritičnost in samoosveščenost patološkega narcisa; in njen direkten učinek je, kot jasno pokaže Žižek,¹⁴⁶ razpad posameznika (npr. zaročenke) na zbir dobrih in slabih lastnosti, ki jih ni mogoče sintetizirati. To je točka, po kateri se razlikuje narcisovo pojmovanje zaročenke od tistega "zastarelega" zaljubljenca: pri slednjem zaročenka pač "ni zvedljiva na te lastnosti, pomeni simbolno opredelitev (v lacanovskih matemih: S1), ki presega in totalizira verigo pozitivnih lastnosti (S2). Kar pomeni, da bo zaročenka, tudi če zamudi na zmenek, še naprej ostala zaročenka; četudi izpričuje tovrstne 'slabe', neprijetne poteze, ostaja moja zaročenka, saj naju veže simbolni pakt, ki seže onkraj drobnih narcisističnih razočaranj..."¹⁴⁷

In ta ugotovitev je ključna tudi za status same kritične zavesti. Status kritične zavesti pri patološkem narcisu je bistveno drugačen od tistega, ki ga ima le-ta pri posamezniku, ki uspešno razreši Ojdipov kompleks.¹⁴⁸ Pri slednjem je namreč tudi kritična zavest utrpela poseg I (A), je z I (A) posredovana; in kritična zavest patološkega narcisa, ki se posredovanosti ni izkusila, ostaja slejkoprej vezana na kruti, analni materinski nadjaz. Ta zveza narcisovi kritični zavesti podeli posebno kruto brezosebnost, in če hočemo, neko strašljivo "objektivnost"; katere žrtev je konec koncev tudi sam patološki narcis, ki je po vsakem porazu izpostavljen brezosebnemu divjanju svoje objektivne "kritične zavesti". Je pa v navezavi na I (A) treba iskati tudi razlago še za eno ključno značilnost kritične zavesti: le-ta je namreč bistveno bolj nelinearna kategorija, kot se to praviloma predpostavlja. Njena konstitutivna dimenzija, ki izvira iz I (A), je neka neodpravljliva zaslepitev, ki se je v primeru kritičnosti do zaročenke pokazala v manjši kritičnosti klasičnega zaljubljenca do lastne zaročenke, kot pa jo srečamo pri patološkemu narcisu; patološki narcis očitno percipira več in "bolj kritično"; to je (zaslepljujoč) učinek simbolne identifikacije, ki izvira iz že omenjenega učinka simbolne zaveze: treba je iti tudi preko slabih in neprijetnih dejstev, preko majhnih narcisističnih razočaranj itd. In vendar - paradoks: "bolj kritična kritičnost" patološkega narcisa pade v konformizem. Možnost za dvig iznad njega ima le "manj kritična kritičnost" posameznika, ki je izkusil simbolno identifikacijo.

Zdaj je seveda tudi jasno, zakaj (levičarska) stava na kritično zavest pade v konformizem. Kot se zdi jasno tudi, zakaj ta stava v bistvu, kljub praviloma drugačnemu govorjenju, teoretsko ostaja zavezana ameriški ego-psychology.

¹⁴⁴ S. Žižek: "Patološki Narcis" ..., op. cit., str. 115.

¹⁴⁵ Ibid., str. 117.

¹⁴⁶ Podrobneje primerjaj omenjeno Žižekovo delo, posebej str. 116-117.

¹⁴⁷ Ibid., str. 117.

¹⁴⁸ To razliko nekako čuti tudi Lasch, čeprav je sam ne razdela drugače kot v nekaj poudarkih, ko pravi, da kritičnost patološkega narcisa vendarle ni prava kritičnost itd.

Vrnitev k Urbančiču

Zdi se, da smo zdaj vsaj v osnovi razdelali tiste predpostavke in teze, ki so potrebne za vrnitev k Urbančičevemu osnovnemu problemu: problemu izdelave prehoda navideznega subjekta v dejanski subjekt. In če se spomnimo že omenjene osnovne razlike med Urbančičem in Žižkom: Urbančič glede tega vprašanja razdela obči model prehoda, ki temelji na tem, da se posamezniku podre svet njegovega otroštva in da v tej situaciji kot izhod izbere avtonomno držo. Žižek pa tega modela na obči ravni ne poda; razdela le "shemo" prehoda patološkega narcisa v "postnarcisistično" fazo; "shemo", v kateri rešitev problema predstavlja vzpostavitev simbolne identifikacije.

In naša vrnitev k Urbančiču bo seveda vrnitev v okviru tistega, kar smo si sami zadali kot osnovni okvir naše razprave: vrnitev v okviru analize socializacijskega procesa. V tem okviru bi se vprašanje o splošni "shemi" prehoda od neavtonomnega k avtonomnemu posamezniku (subjektu) seveda glasilo kot vprašanje o represivnosti socializacije, ki je konstitutivno in opredeljujoče za status neavtonomnega posameznika; ter kot vprašanje o mejah socializacije, o možnostih izstrgati se represivnosti, omejevanju, konec koncev tudi določenosti s prejšnjo, otroško socializacijo, kar naj bi v okviru socializacijske teorije tematiziralo problem prehoda v avtonomnega posameznika (subjekt).

Seveda se bomo, kar naj bi bilo razvidno že iz prejšnjega poglavja te razprave, na tem mestu odrekli poenostavljenim običajnim recepturam za tovrstni prehod oz. preseganje represivnosti socializacije. Konkretno, odrekamo se prepričanju, da je treba pri posamezniku le razviti, vzpodbuditi kritično zavest, pa bo le-ta prešel v avtonomni subjekt; odrekamo se tudi prepričanju, da bi bil ta problem razrešljiv s spremembo socializacijskih oblik in tehnik v smislu opuščanja avtoritativnih variant v prid permisivnih; dalje se odrekamo tudi preprostemu linearnemu modelu, ki subjekta išče v povečani avtonomnosti ipd.

Mislimo, da je iskanje odgovora na to vprašanje odvisno predvsem od tega, kako mislimo problem represivnosti socializacije. In mislimo, da so tu tako Žižek kot Urbančič in Lasch razdelali v svojih pristopih pomembne dela odgovora tako na prvo kot na drugo vprašanje.

V čem gre torej iskati jedro problema represivnosti socializacije?

Napačno in povsem prekratko je problem represivnosti socializacije navezovati na neke povsem določene socializacijske vsebine (npr. ideologijo), na neke povsem določene socializacijske tehnike in obrazce (avtoritarna vzgoja, iracionalna avtoriteta ipd.). Če je kaj, je to Lasch nedvomno dokazal; v narcisistični socializaciji in kulturi sta celo ideologija in iluzija manj represivni kot strogo racionalizirani obrazci samoosveščanja in kritične distance. Ta Laschov obrat perspektive je do kraja onemogočil poenostavljeno razpravljanje o represivnosti socializacije, ki je lahko veljalo za utemeljeno vse do pojava narcisističnega tipa socializacije.

Represivnost socializacije je treba iskati drugje. Eden od možnih pristopov gre skozi navezavo socializacije na procese reprodukcije družbe; vsaka socializacija je v te procese vpeta, sledi njihovi logiki in konstituira psihično strukturo posameznikov tako,

da le-ti reproducirajo tisto bistveno za reprodukcijo družbe - namreč njen sistem dominacije.

Ta ujetost posameznikov v družbi lastne gospostvene obrazce, inherentne posameznikovi psihični strukturi, je torej ključni vidik represivnosti socializacije. Vendar je tu treba iti še dlje: če ta trditev seveda pomeni, da subjekta ni, bi bilo iz nje popolnoma napačno sklepati, da gre za takšno razmerje, v katerem subjekta ni, družba pa ima kot nekakšen nadoseben sistem objektivno eksistenco, neodvisno od posameznikov. Problem je mnogo hujši: študij socializacije, prav nasprotno, kaže da tudi "družbe ni"; je samo v toliko, v kolikor obstaja kot učinek (nadosebni učinek) interakcije represivno konstituiranih posameznikov (to je tista famozna postavka socializacijske teorije, da samo aktivnost posameznikov družbi omogoča trajanje skozi prostor in čas) in njihove aktivnosti, ki je simbolna (kulturna) aktivnost.¹⁴⁹

V tej točki pa se razpravljanje o represivnosti socializacije mora premakniti še k nekemu drugemu problemu: k problemu, da je socializacija z vpeljevanjem posameznikov v družbo, kar poteka skozi "predajanje kulture" (spet klasična postavka socializacijske teorije), proces simbolne produkcije. Kaj pa je kultura drugega kot red Simbolnega? In kaj je slavni "prenos kulture" drugega kot, naj tako rečemo, vpis posameznika v ta red? Ta vpis pa je vedno konstitutivno zavezan dominaciji in represivnosti; pomen namreč vedno prihaja od zunaj, prihaja od Drugega.

Na to pa gre navezati tudi problem preseganja represivne podreditve posameznika, ki jo vsaka socializacija realizira. Zdravorazumska opažanja namreč pravijo, da socializacija poleg podreditve vendarle (lahko) proizvede še "nekaj več". Tega seveda ne gre preprosto zanikati; to je, nasprotno, zakonitost vsake simbolne produkcije, in zato tudi socializacije. Vendar pa se ta možnost, in to bi bilo treba izpostaviti čimbolj jasno, sploh ne skriva *zunaj* represivnosti same socializacije (v smislu, tu je prostor represivnosti, tu pa je prostor nerepresivnosti; bolj ko večamo enega, bolj se manjša drugi ipd.); ne nastaja mimo nje, temveč *skozi* njo, je znotraj nje (in končni poskus izvzeti posameznika iz represivnosti socializacije, prihraniti mu to represivnost, bi v skrajni instanci pomenil zahtevo po "obvarovanju" posameznika pred Simbolnim; kar seveda pomeni, da bi ga obsodili na tisto stanje ob rojstvu, stanje v bistvu nečloveškega bivanja, kajti človek se pač rodi na nek način kot žival). Je njena, naj tako rečemo, druga, hrbtna plat. Je *druga plat represivnega vpisa vsakega posameznika v Simbolno lastne kulture, realiziranega skozi socializacijo*. In posameznik jo lahko izkusi samo *skozi* njo; mimo nje mu je pot do nje zaprta.

¹⁴⁹ Tu se seveda navezujemo na Laclanovo in Mouffejevo analizo družbenega. Sama pravita: "Tudi če se družbenemu ne posreči utrditi se v inteligibilnih in vzpostavljenih oblikah družbe, vendarle obstaja, le kot *prizadevanje po konstrukciji* tega nemožnega objekta. Vsak diskurz se vzpostavi kot prizadevanje po obvladovanju polja diskurzivnosti, po zaustavitvi toka razlik, po konstrukciji središča." (v: Hegemonija in socialistična strategija. Op. cit., str. 95). *Podčrtala* V.G.V. In seveda je povsem odveč pripominjati, da nam gre tu prav za socializacijo kot enega od morda privilegiranih primerov takšnega prizadevanja po konstrukciji nemožnega družbenega objekta. Na to gre navezovati tudi govorjenje o reprodukciji družbe, realizirani skozi socializacijo.

Preseganje represivnosti socializacije torej potencialno eksistira v vsakem socializacijskem procesu zato, ker je notranja možnost vsake simbolne produkcije. "Tehnično shemo" tega preseganja je pokazal že J.A. Miller.¹⁵⁰

Emancipatoričnega potenciala socializacije torej ne gre iskati v nekem zunanjem prostoru (civilna družba itd.), kot izvzetje iz socializacije, kot to, da posamezniku prihranimo kaj iz socializacije ipd. Emancipatorični potencial socializacije se večja natančno toliko, kolikor se stopnjujejo notranji konflikti "simbolnega univerzuma", ki ga v končni točki zlomijo, povzročijo njegov razpad; in omogočajo novo prešitje.

Tu ima Urbančič dvakrat prav; najprej je točen njegov opis te točke; gre dejansko za izkustvo "podrl se mi je svet". Kot ima prav tudi takrat, ko ugotavlja, da se ta izkušnja praviloma dogaja tistim ki so (z vidika družbe) najbolj socializirani. "Takorekoč podrl se mu je svet. In to se najbolj brezobzirno dogaja prav pri najboljših sinovih tega sveta, ki so bili deležni največje nege, ljubezni, pozornosti itd..."¹⁵¹

Svet se res največkrat podre ravno tistim, ki so se najbolj "popolno" vpisali v red Simbolnega; le v takem vpisu se lahko namreč maksimalizira tudi sama protislovna narava tega vpisa; represivnost, ki v sebi že generira tudi "nekaj več".

Zadeva v tem smislu seveda daleč presega parcialne projekte spremembe vzgojnih tehnik in metod, ukinjanja tradicionalne avtoritete in prehod na "bolj demokratične" oblike, razvijanje kritične zavesti itd. Kot je pokazala analiza narcisističnega tipa socializacije, imajo tovrstne spremembe lahko docela obratni učinek - represivnost zgolj še povečujejo. Če še enkrat vzamemo za primer projekt razvijanja kritične zavesti. V narcisističnem tipu socializacije ima njen razvoj docela "terapevtske" učinke - posameznik se sploh "ne premakne" iz prvotne, s socializacijo "servirane" simbolne mreže, nikoli ne pride do točke "podrl se mi je svet" (za to točko mora patološki narcis namreč priti do borderline.); hkrati pa mu njegova "opremljenost" s kritično zavestjo daje občutek, da je "zunaj", da je presegel konformizem, ko pa se vendar z zadevo sploh ne identificira. Kar bi lahko bilo točno, če bi simbolna (re)produkcija posameznike držala skozi zavestno identifikacijo, torej "subjektivno" skozi subjektivno odločitev. Pa ga žal ne drži tako; drži ga namreč skozi mesto diskurza, skozi S1. Torej "objektivno."

In pri tem gre razumeti še nekaj: da je namreč vsak red Simbolnega, ravno skozi strukturiranost preko S1, do kraja represiven. Govoriti o nerepresivni socializaciji je zato docela nesmiselno. Kot spet velja za vsak ta do kraja represivni red simbolnega: možnost prešitja je vedno tu, vedno je vendarle mogoče "izpljuniti" S1. Seveda za ceno sesutja določene simbolne mreže.

To pa seveda z vidika posameznika ni, in ne more biti, zgolj stvar deklarativnega kritičnega distanciranja. To je s strani posameznika vedno stvar "podrl se mi je svet"; svet v nekem temeljnem smislu, v smislu Simbolnega.

In zato tudi je borderline dejansko točka normalizacije patološkega narcisa. Kot tudi v istem kontekstu razvijanje kritične zavesti, osveščanja posameznikov nakazane

¹⁵⁰ Primerjaj J. A. Miller: *Transfer 2. V: Gospostvo, vzgoja, analiza*, op. cit., str. 107-108. Seveda je treba ta problem vezati tudi na že omenjeni učinek "podrl se mi je svet", ki je posledica prekoračitve temeljne fantazme (primerjaj predvsem opombo št. 42). Tu bi bilo namreč treba razdelati še nek drugi problem: "zamenjava" S1, prešitje, je v nekem smislu lahko zgolj reinterpretacija; prekoračitev temeljne fantazme je pa seveda šele res radikalna opustitev temeljne matrice realnosti, je opustitev, če smemo tako reči, njene notranje logike. Prešitje seveda v določenih primerih te logike ne podira nujno, kar seveda odpira vprašanje še - konformnosti. In v tem zvezi ima Urbančič docela prav: "točka prehoda" seveda mora nujno iti skozi "podrl se mi je svet"; kar temeljno fantazmo seveda konstituira kot resnični S1, ki ga je treba izpljuniti.

¹⁵¹ I. Urbančič: *Razprava...*, op. cit., str. 115.

možnosti zloma sploh ne povečuje, temveč jo *odpravlja, zmanjšuje*. Tisto, kar v tej strukturi socializacije odpira nakazano možnost, je identifikacija (z ideali, stvarjo itd.); to je tisto, kot smo že videli, kar patološkemu narcisu manjka.

In zdaj je jasno tudi, zakaj zahteva po opustitvi idealov, ki naj jih nadomesti razvijanje kritične zavesti ipd. predstavlja konservativen narcisističen projekt: ker dejansko zmanjšuje možnosti zloma primarne simbolne mreže, v katero je skozi socializacijo posameznik ujet. Pri narcisu je to, kot kaže, najboljša obramba pred tem, da bi se mu sploh kdaj "podrl svet". Kritična zavest izvaja normalizacijsko funkcijo.

Če smo še bolj konkretni: kako torej npr. misliti problem represivnosti šolske socializacije in njenega presejanja? Seveda ne skozi kritiziranje avtoritet, represivnosti prenašanja znanja, kritiko dušenja "ustvarjalnih potencialov" otrok ipd. Nasprotno, treba je zapopasti sam problem notranje protislovnosti šolske socializacije; ki pa seveda ni ve tem, da *poleg* podreditve realizira tudi nek razvoj kritične zavesti (kot npr. izpostavlja Habermas).¹⁵² Protislovnost šolske socializacije je vsebovana nekje drugje: namreč v simbolni identifikaciji z neuresničljivimi ideali: "šolstvo je res represivno, toda hkrati ne smemo pozabiti, da ni represivno glede na neka abstraktna, večno dana merila, marveč glede na *svoja lastna* merila, glede na ideal racionalnega mišljenja, osvobojenega dogmatskih prisil, glede na ideal razsvetljenega "avtonomnega" posameznika, impliciran v meščanskem šolstvu... Kritika represivnega značaja vseh teh socializacijskih aparatov torej niti za trenutek ne sme pozabiti na ključno dejstvo, da je njihova ideološka lažnost *immanentna*, da so ti aparati sami proizvedli pričakovanja, ki jim ne morejo zadostiti..."¹⁵³. In še: "... Vzporedno gibanje se oblikuje tudi na področju šolstva: smisel izobraževalnega sistema ni več vsaditev neke določene vednosti in nekega določenega sistema pravil socialnega obnašanja v učenca, takšna šola je dojeta kot nekaj 'odtujenega', 'represivnega', kot institucija, ki se ne ozira na učenčeve individualne potrebe ipd.: smisel šole naj bi nasprotno bil omogočiti učenci, da prepozna in v skladu z družbenimi potrebami usmeri in razvije svoje ustvarjalne potenciale, da si ustvari prostor za svobodni izraz svoje osebnosti... zasluga Lascha je v tem, da je pokazal, kako ni ta kult 'avtentičnosti', ta kult prostega razvoja 'velikega Jaza', osvobojenega 'mask' in 'represivnih' pravil nič drugega kot *pojavná oblika svojega nasprotja, pred-ojdipovske odvisnosti*, in kako pelje edina pot k preboju iz te odvisnosti skoz identifikacijo z neko razsrediščeno, tujo, jazu zunanjo instanco simbolnega Zakona".¹⁵⁴ "Z drugimi besedami: edina možnost avtentičnosti, če ima ta beseda danes sploh še kakšen smisel, je, da se pač *avtentično odtujimo*. Mislim, da je to *edini pedagoški smoter, ki bi ga bilo vredno ohraniti*"¹⁵⁵; "edina možnost 'avtentičnosti' je v tem, da 'avtentično' sprejemamo nase simbolni Mandat, da se 'avtentično odtujimo' v simbolni potezi, Idealu - Jaza, ki nas zastopa v simbolni mreži, da se, 'naj stane, kar hoče', ne izneverimo simbolnemu 'poslanstvu', ki smo ga vzeli nase."¹⁵⁶

¹⁵² Kar seveda ne pomeni, da kritična zavest ni potrebna; pomeni pa, da ni zadostna. Lash je jasno dokazal, da izobraževalni sistem, ki presedla na razvijanje kritične zavesti in samoosveščenosti, in ki opusti prenos znanja, pade v najčistejši konformizem (primerjaj npr. str. 252-258, 260-261 idr.). To po neki drugi plati potrjuje tudi proučevanja ustvarjalnosti; znanje je namreč predpogoj za slehemo njegovo transformacijo.

¹⁵³ S. Žižek: Wilhelm Reich ali protislovja "freudo-marxizma": V: W. Reich: Sexpol, Ljubljana, UK ZSMS, 1983, str. 14.

¹⁵⁴ S. Žižek: "Patološki Narcis"..., op. cit., str. 122.

¹⁵⁵ S. Žižek: Za VRO (vsestransko razcepjeno osebnost). V: Problemi, 1985, št. 4, str. 34. Podčrtala V.G.V.

¹⁵⁶ S. Žižek: "Patološki narcis"..., op. cit. str. 129.

Ali kot to na drugačen način izrazi Lasch: "Moralna disciplina, ki je bila nekoč povezana z delovno etiko, ohranja svojo vrednost, in to povsem neodvisno od vloge, ki jo je imela nekoč v obrambi pravice lastnine. To disciplino - nujno potrebno za graditev nove ureditve - so obdržali predvsem tisti, ki poznajo staro ureditev zgolj kot prelomljeno obljubo in ki so to obljubo vzeli resneje od tistih, ki se jim je zdela umevna sama po sebi."¹⁵⁷

Post scriptum

Seveda je treba samokritično priznati, da je mogoče pričujočemu tekstu marsikaj očitati; celo nekakšen "aktivizem". Stvar izhaja iz Žižkove ugotovitve o tem, "da je odločilen proces, ki je danes na delu, prehod materinskega Zakona (Ideala - Jaza) v materinski nadjaz: čemur bi v nekoliko poenostavljeni obliki lahko rekli tudi razkroj tradicionalne slovenske "domačijske" ideologije, njen direkten prehod v ideološko konstelacijo, ki jo na ravni libidinalne ekonomije opredeljuje "patološki narcisizem".¹⁵⁸

Problem, ki se tu javlja (in ki seveda je "aktivističen"), je problem strategije levice pri nas. In to toliko bolj, ker so se pri nas tisti subjekti, ki se zoperstavljajo uradni oblasti in njenim taktikam, v veliki meri identificirali s tistimi projekti, ki jih je Lasch prepoznal za tipično narcisistične (zagovarjanja permisivne vzgoje nasproti tradicionalni družinski avtoriteti; zagovarjanje razvijanja kritične zavesti v šoli - namesto "serviranja" neuresničljivih idealov; stanje na stališčih o ukinjanju učiteljeve avtoritete, pristopa excatedra in namesto tega razvijanje učenčeve ustvarjalnosti in individualnosti, uvajanje t.i. "ustvarjalnega učenja"; v politični sferi kot zadostnega uporaba obrazca, da je napreden, radikalen subjekt vsak, ki je proti oblasti itd.). Tu seveda vznikne neko preprosto vprašanje: ali je delovanja, ki krepijo trende uvajanje novega totalitarizma, mogoče okvalificirati za "napredne", "radikalne", "revolucionarne" ipd.? Ali je zaveznanje za takšne trende lahko radikalno levi (v vsebinskem, ne v personalnem smislu) projekt? Žižek je tu docela jasen, ko pravi: "Vendar je takšno hitro afirmiranje pluralnosti, lateralnih vezi večih središč itd. zoper 'staro' centralistično logiko večkratno naivno in mistificirajoče: prvič zamegljuje alternativne možnosti razvoja oziroma družbene vsebine same te toliko slavljene decentraliziranosti, pluralnosti ipd. - nova decentralizirana samoupravna družba bo lahko, če bo razvoj še stopnjeval 'patološki narcisizem' kot družbeno-nujno libidinalno ekonomijo subjekta, neprimerno bolj 'represivna' kot industrijsko centralizirana družba, kar pa se ne bo odločilo na ravni same tehnike."¹⁵⁹ In še: "Četrty modus delovanja - očetovski Ideal - Jaza, očetovski Zakon - smo pustili prazen, ker v sedanji konstelaciji prav ta odpira polje možnega vznika nekega zgodovinskega Novuma. Drugače povedano, naša sklepna hipoteza je, da bo če bo samoupravljanje uspelo proizvesti dejansko alternativo trem obstoječim 'družbenim vsebinam' samoupravne ideologije (korporativno-domačijski, realnosocialistični,

¹⁵⁷ C. Lasch, op. cit., str. 397.

¹⁵⁸ S. Žižek: "Patološki Narcis"..., op. cit., str. 132.

¹⁵⁹ Prav tam, str. 141.

'postindustrijsko' - 'tehnokratski'), ta Novum glede na svojo libidinalno ekonomijo deloval prav na način starega dobrega, 'patriarhalnega' Ideala-Jaza." ¹⁶⁰

In kaj tu dodati? Morda zgolj še Žižkovo zastavitev jedra destalinizacije: "... ni dovolj, če zgolj 'odločno vztrajamo na naši poti', marveč jo je treba vedno znova izboriti" ¹⁶¹. Kar pa tokrat seveda ne zadeva zgolj partije pri nas.

Junij 1989

---

¹⁶⁰ Ibid., str. 139. V kasnejši redakciji Žižek tu dodaja: "Kar seveda pomeni, da tudi ta način ne bo brez nelagodnih paradoksov, brez zamorcev, ki so prevkar pojedli zadnjega ljudožerca..." (V Jezik, ideologija, Slovenci, Ljubljana, Delavska enotnost, 1987, str. 94-96)

¹⁶¹ Ibid., str. 136.